

Arnavut Bektaşilerinin hazırladıkları Arnavutça kitaplar (19. yüzyıl - 2024)

Fatos Dibra

Özet

Bu makalenin başlıca amacı 19. yüzyıldan günümüze (2024'e) kadar Bektaşilikle ilgili Arnavutça olarak hazırlanmış kitapların künyelerini sunmaktır. Bibliyografyaya dahil edilmiş kitaplar ekseriyetle Bektaşiler tarafından hazırlanmış ya da yayımlanmış eserlerdir. Fakat konu hakkında önemli olarak görüldüğünde Bektaşiler tarafından hazırlanmamış bazı eserler de listeye eklenmiştir. Kitapların künyeleri dışında makalede Bektaşiler arasında Arnavutça kitap üretiminin şartları ve geçirdiği evreler hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Arnavutça kitapların ortaya çıkmaya başlaması Arnavutçaya dayalı yazınsal sürecin olgunlaşmasının neticesi olarak görülebilir. Ayrıca, kitaplar daha kısa metinlerin sentezini yapan eserler değerlendirilebilir. Fakat Bektaşi düşüncesini yönlendirmeyi amaçlayan kaynaklar olan Arnavutça kitapların ortaya çıkması daha 19. yüzyıldan yani ilk dönemden itibaren görülür. Bununla beraber Arnavut Bektaşilerinin Arnavutça yazılı kültür kapsamında fikir ve düşünce hayatının nabzı –özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında– önemli ölçüde dergilerde atmıştır. Arnavutça kitapların üretildiği yerler birçok defa Arnavutluk ya da Arnavut bölgelerinin dışındaki şehirlerde yapılmıştır. Diğer yandan, 1990'lı yıllarından itibaren kitap üretimini kolaylaştıran imkanların da sayesinde Arnavutça kitapların yayımlandığı en önemli merkez Arnavutluk olmuştur.

Albanian Bektashis and their Albanian book production (19th century - 2024)

Abstract

The aim of the present article is to provide bibliographical information on the books in Albanian language about Bektashism from the 19th century up to date (2024). The titles included are produced and/or published for the most by Albanian Bektashis. A few numbers of books on Bektashism written and published by authors and publishers other than Bektashis have been included as well. Besides, the article also provides a general overview of the reasons and the conditions that prompted the production of such books in different periods. The emergence of books in Albanian can be seen as the product of the maturity stage of the literary process in this language. And a number of these books are a synthesis of shorter texts previously published in journals, magazines, and newspapers. Nonetheless, the emergence of books in Albanian, whose aim was to guide and to direct the Bektashi thought, can be traced as early as the 19th century, that is, from the earliest period. Yet the most vibrant activities within the intellectual life of Albanian Bektashis is to be found in periodicals – and this is particularly true for the first half of the 20th century. On the other hand, since the 1990s, thanks to the economic and technological developments that have facilitated book production, Albania has become the most important center of book publishing in Albanian.

Corresponding Author

Fatos Dibra

Article History

Received
19 April 2025
Accepted
26 May 2025

Anahtar Kelimeler

Arnavutça Bektaşi Edebiyatı, Arnavutça Bektaşi Kitapları, Kitap Üretimi, Matbu Kitaplar, Yazma Eserler.

Keywords

Bektashi Literature in Albanian, Albanian Bektashi Books, Book Production, Printed Books, Manuscripts.

Giriş

Bu yazıda / makalede Osmanlı döneminde ve Arnavutluk'un bağımsızlığından sonra Arnavut Bektaşileri tarafından hazırlanmış Arnavutça kitaplarla ilgili bir kaynakça çalışması yapılacaktır. Ayrıca, bu neşir faaliyetinin en önemli numuneleri olarak görülen bazı eserlerin kaleme alınma sebepleri ve nasıl bir ortamda hazırlandıklarına dair bir değerlendirme yapılacaktır.

Günümüze kadar, Arnavutça İslam edebiyatının ve İslam'la ilgili 2002 yılına kadar yayımlanmış kitaplar hakkında genel bir bibliyografya çalışması Gjinaj ve Bezhani (2002) tarafından; Arnavutluk ve Arnavut topraklarındaki Bektaşiliğin tarihi ve seyri hakkında 2004'e kadar yayımlanmış çeşitli kitap, kitap bölümü/kısmı, makale ve başka muhtelif yazılarla ilgili başka bir çalışma ise Gjinaj, Bezhani ve Çuni (2004) tarafından yapılmıştır ki, alanda en önemli ve en kapsamlı bibliyografya çalışması sayılır. Bunların dışında, Arnavut Bektaşilerinin Arnavutça edebiyatı v.s. araştırmalar hakkında kaynakça açısından bilgi veren önemli katkılar mevcuttur. Bu çalışmaların izini 20. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmek mümkündür. Fakat, söz konusu katkılar içerisinden, müstakil bilimsel çalışmalar ekseriyetle makale formatında olup Osman Myderrizi'nin makaleleriyle başlamışlar.¹ Myderrizi'den sonra bu konuya dikkat ayırmış müstakil çalışmalar arasında Mufaku'nun (Movako, 1999) ve Elsie'nin (1994) çalışmalarını zikredebiliriz. Diğer yandan, salt Arnavutça Bektaşî edebiyatı ya da Arnavut Bektaşileri ile ilgili olmayan, fakat Arnavutça Bektaşî edebiyatı hakkında mühim bilgiler içeren çok sayıda önemli araştırmalar mevcut.² Bütün bu çalışmalarda Arnavutça Bektaşî edebiyatı ve eserleri hakkında dikkate değer bilgiler yer alıyor. Ayrıca, bu katkıların sayesinde çeşitli araştırmacıların eserlere yaklaşımları ve tercih ettiği tasnif kriterleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bektaşî eserleri mevzu bahis olduğunda, çeşitli çalışmalarda ele alınan ya da zikredilen eserlerin 'Bektaşî' olup olmadığını bu kriterler belirlemektedir. Kanaatimizce 'Bektaşî' etiketi her zaman doğru bir şekilde kullanılmamıştır. Hatta 'Bektaşî' ile bazen ehl-i tarikatın ya da ehl-i tasavvufun tamamı kastedildiği çıkarılabilir. Yani 'Bektaşî' teriminin (ya da etiketinin) bir çatı terim (ya da etiket) olarak kullanıldığı da oluyor.

Bizim değerlendirmemizde en çok başvurduğumuz kaynak Gjinaj, Bezhani ve Çuni'nin (2004) çalışmasıdır. Bunun dışında Arnavutluk Milli Kütüphanesi'nin veri tabanından ve bibliyografya çalışmalarından da istifade edilmiştir. İmkânımız dahilinde künyesi verilen eserlerin metinlerine ulaşmaya çalıştık. Gjinaj, Bezhani ve Çuni'nin (2004) çalışmasına 2004'ün mart ayına kadar yayımlanmış eserler dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu tarihten sonra yayımlanan kitaplar için başka kaynaklara başvurduk: Bir kısmı Arnavutluk Milli Kütüphane veri tabanından istifade ederek bir kısmı çeşitli dönemlerde edindiğimiz bilgilere dayanarak hazırlanmıştır. Listeye dahil edilen eserlerin seçimi bakımından bazı durumlarda Gjinaj, Bezhani ve Çuni'den ayrıldığımızı söylemek gerekiyor: onların çalışmasında bulunan bazı künyeler buraya dahil edilmemiştir; fakat burada sunduğumuz listede onların çalışmasında bulunmayan bazı eserler yer alır (kriterlerle ilgili bkz. 3.5).

1. Bir eser olarak kitap

Zikrettiğimiz bibliyografya çalışmalarında dikkate alınmış metinler sadece matbu olarak kitap formatında üretilmiş eserlerdir. Fakat bibliyografik eserlerin hazırlayıcılarının imkanlarına binaen bir bakıma mazur görülebilen ve anlaşılır olan bu tercihten dolayı kaleme alınma ve neşir süreci, aslında, el yazması eserlerin üretim, dolaşım ve tüketimi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken metinler dışarıda bırakılmıştır.

Dolayısıyla Bektaşî edebî geleneğinin kitap anlayışıyla Arnavutça olarak kaleme alınmış eserleri arasında en erken tarihli ve aynı zamanda en önemlileri olan metinler salt elyazması olması sebebiyle Arnavutça İslam edebiyatının ve özellikle de onun Bektaşî koluyla ilgili edebiyat tarihi açısından gereken ilgiden mahrum bırakılmıştır – daha doğrusu bu eserler bibliyografya çalışmaları

1 Bkz. Myderrizi (1955a; 1955b). Arnavutların yaşadığı bölgelerde ve bilhassa Arnavutluk'ta Bektaşiliğin seyri hakkında çeşitli konular üzerinde de bilgiler bulunan (günümüz standardına göre bilimsellik vasfı değişiklik arz edebilen) hazırlanmış yazılar daha erken tarihlere aittir.

2 Araştırmaların bir kısmı için bkz. Clayer (1990; 2013, s. 368-383) [ve başka çalışmalar]; Duijzings (Duijzings, 2001); Elsie (1992; 2019) [ve başka çalışmalar]; Hysa (2000a; 2000b); Kaleshi (1976; Kaleşi, 1970) [ve başka çalışmalar]; Myderrizi'nin çalışmaları; Norris (1993; 2006); Pirraku (1978; 1980; 1980) [ve başka çalışmalar]; Baba Rexheb (1970); (Salihu, 1987); Trix (1993; 2009); genel bir değerlendirme için ayrıca bkz. Dibra (2024a; 2024b).

perspektifinden yapılmış değerlendirmede yer almamışlar.³ Tabii ki bahsettiğimiz bibliyografya çalışmaları bu konuda yapılmış tek eserler olmadığı gibi edebiyat araştırmalarını yönlendiren kanonik eserler de olmayabilir – onları hazırlayanların ilk başta kütüphanecilik uzmanları olduklarını dikkate sunmak gerekmektedir.

Çalışmamıza elyazması şeklinde hazırlanmış (bazı) kitaplar da dahil edilecektir. Bu durumda seçici bir tavrın takınması şart olacaktır: mecmua ve cönk şeklinde hazırlanmış derlemeler –ki, bunların ekseriyeti Osmanlı dönemine aittir– dikkate alınmayacak, çünkü bu derlemeler içerik bakımından çokdilli olup Arnavutça metinler bunların sadece bir kısmını oluştururlar.

2. Arnavutça İslam Edebiyatının ortaya çıkışı ve gelişimi

Arnavutların İslamî edebî gelenek Osmanlı döneminde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Müslüman Arnavutların İslam kültür dairesi çerçevesinde kaleme aldıkları ilk eserler Arnavutça değil, Osmanlı kültürel bağlamıyla uyum içerisinde *elsine-i selase* olarak da adlandırılan Arapça, Farsça ve Türkçe olmuştur.⁴ Bu gelenek Osmanlı son dönemine kadar, hatta Arnavutluk'un bağımsızlığından sonra da devam etmiştir. Bilinen en erken Türkçe eserleri kaleme almış Arnavut (ya da Arnavut olduğunu düşündüğümüz) müellifler 16. yüzyılda yaşamış şahıslardır. Hakkında bilgimiz olan Arnavutça metinlerin yazılması ise daha yaklaşık bir yüzyıl sonra başlamıştır.

Osmanlı muhitlerinin yazınsal pratiklerinin ekseriyetiyle olduğu gibi⁵ Arnavutça eserler de genel itibarıyla elyazması olarak hazırlanıp istinsah yoluyla yayılmıştır. Matbu ya da taşbasma eserlerin ortaya çıkması ise 19. yüzyılın ortasından itibaren başlamıştır.

Bununla beraber, Arnavutça İslam edebiyatının ortaya çıkışı ile ilgili henüz aydınlanması gereken bazı hususlar var. Bunlardan biri, ekseriyetle metinleri Arap harfli olan bu edebiyatın hangi dönemde zuhur ettiği. Kesin tarihi (yani metnin kaleme alınmış yılı) bilinen en erken Arnavutça edebî metin Muçi-zade [= Mustafa-zade] adlı bir şahıs tarafından kahveye methiye olarak kaleme alınmış H. 1137 (1725)⁶ tarihli *Imzot mos më lërë pa kahve* [Rabbim beni kahvesiz bırakma] redifli şiirdir –günümüz literatüründe şiirin başlığı olarak geçmekte olan aslında bu rediftir.

İlk yazılış tarihi hakkında bir şey söylemek mümkün değilse de bilinen en erken Arap harfli Arnavutça metinler Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde yer almaktadır (Dibra, 2020, s. 280-281). Bu metinler muhtemelen 17. yüzyılın Osmanlı yazınsal gelişmelerinin ürünlerindedir. Evliya Çelebi de aslında, Arnavutça metinler ya da nümuneler dikkate alındığında, yaygınlığı hakkında henüz bilgi sahibi olamadığımız bir sürecin parçalarını kaydeden kişilerden sadece biri olmalıdır.⁷

Eserlerin veya metinlerin müellifleri değerlendirilmesi gereken başka bir mevzudur. Günümüze kadar ulaşmış metinler genellikle telif yazmalar değil metinlerin istinsah edilmiş kopyalarıdır. Bundan başka, Arnavutça eserlerin telif sebebi hakkında ise birçok yazmada bilgi verilmemiştir. Fakat, diğer yandan, istinsah nedenleri ile ilgili bazen önemli bilgiler bulunabilir. Bu durumlarda, hiç olmazsa eserlerin dolaştığı okur-yazar muhitleri hakkında sınırlı da olsa bilgi sahibi olma imkânımız olabilmektedir.

3. Arnavutça Bektaşî eserleri

Arnavutça Bektaşî eserleriyle ilgili bir değerlendirme yapabilmek için ilk olarak bu eserlerin (ya da yazı geleneğinin) kapsamı doğru olarak belirlenmiş bir bağlam içerisinde ele alınması

3 Fakat yazma metinler Shuteriqi'nin (1976) çalışmasında zikredilir.

4 Bu hususla ilgili burada hepsini zikretmek mümkün olmayan çok sayıda önemli çalışmalar yapılmıştır, mesela bkz. (Kaleshi, Roli i shqiptarëve në letërsitë orientale, 1976); (Krasniqi, 2017). Arnavut Müslüman çevrelerde ve bilhassa Arnavut Bektaşîler arasında çokdillilik ve yazı kültürü ile ilgili bir değerlendirme için bkz. (Dibra, 2021, s. 38-78).

5 Osmanlı döneminde matbaanın yaygınlaşması ile ilgili çok sayıda kaynaklardan bkz. (Sabev, 2018); .

6 Çeşitli makalelerde 1725 yılına karşılık olarak H. 1137 yerine H. 1337 yılı verilmiştir. Bu hata Myderrizi'nin (1955a, s. 151) makalesindeki yanlış veriden kaynaklanmıştır.

7 Evliya Çelebi'den başka, Arnavutça metinler (örneklerin bir kısmı için pseudo-metinler demek daha doğru olabilir) kaydetmiş aynı yüzyılın yazarlarından Ali Ufki'yi ve Fehim-i Kadim'i zikretmek gerekebilir, bununla ilgili Dibra'nın (2020, s. 276, 282-285); (2024a, s. 99-101) çalışmalarına ve oradaki kaynaklara bakınız. Bu olgu hakkında daha geniş bir yazı kaleme almaktayız, bu yüzden burada mevzuya daha ayrıntılı bir şekilde değinilmeyecektir.

gerekmektedir. Arnavutça Bektaşî metinleri ilk olarak başka dillerde kaleme alınmış metinlere (Türkçe, Arapça ve Güney Arnavutluk bağlamında Yunanca) göre tali bir konumda bulunmuştur. Arnavut Bektaşîlerin yazılı kültür geleneği içerisinde zikredilen dillerde kaleme alınan metinler arasında Arnavutça metinlerin işlevi tamamlayıcı ya da sınırlı olmuş ve Arnavut Bektaşî edebî bağlamı içerisinde kullanılmış tek metinler tek metinler olmamıştır. Söz konusu durum özellikle 19. yüzyıldaki dönem, yani Osmanlı dönemi için geçerlidir. Fakat hemen sonraki dönemde de bir yere kadar devam etmiştir. Arnavut Bektaşîlerce kaleme alınmış çok dilli cönk ve mecmuaların izi en az 1940'lı yıllara kadar takip edilebilir; fakat bu uygulama birkaç yıl daha devam etmiş olmalıdır. Bu tarz yazma metinlerin bu döneme kadar kaleme alınmaya devam etmesi ve dolaşımı, Arnavutluk bağlamında Osmanlı döneminden sonra matbu metinlerin tek standardı oluşturmadığını ve Arnavut Bektaşîleri arasında hem edebî ve törensel kullanımlar hem okuma-yazma pratikleri geneli içerisinde dillerin hiyerarşisinin bu dönemde de akışkan olabileceğini gösterir.

Özetle, çok dilli olarak nitelendirilebilecek Arnavut İslam edebiyatının bir parçası olarak Arnavut Bektaşî edebiyatını da zikretmek gerekiyor. Arnavut Bektaşî edebiyatına dâhil edilebilen metinler bir yandan Arnavut Bektaşîlerinin yazınsal pratikleri diğer yandan ise çeşitli merasimlerde kullanılmış (muhtemel) dil(ler) hakkında bir yere kadar fikir yürütmemize yardımcı olabilir.⁸

Bektaşî tekkelerine mensup olarak buldukları ana bölgeler günümüzde Arnavutluk, Kosova, Kuzey Makedonya, Türkiye, Yunanistan ve Mısır, daha sonra da ABD'nin Michigan şehri şeklinde sıralanabilir. Fakat Bektaşî tekkelerine mensup olmayarak da yazarlık ve yayıncılık faaliyetleri açısından önemli olan Romanya⁹ ve Bulgaristan gibi başka bölgeleri/ölkeleri de zikretmek gerekmektedir.

Hazırladıkları eserlerdeki dil tercihleri bakımından Arnavut Bektaşîleri, Osmanlı toprakları içerisinde ve Osmanlı döneminden sonra, sadece Arnavutların memleket(ler)i sayılan bölgenin ve Osmanlı sonrası devletlerin içerisinde değil, aslında çok daha geniş bir coğrafyada faaliyetleri bulunan bir zümre olmuş ve bir bakıma, buldukları bölgenin ve yaşadıkları dönemin şartlarına uyum sağlamaya çalışmışlar demek yerinde olacaktır.

Mesela –Arnavut nüfusunun ağırlıklı olduğu bölgeler dışında– Mısır'daki Arnavut Bektaşîlerinin Arapça ya da Arapça-Türkçe eserler de kaleme almışlar;¹⁰ ABD'deki Arnavut Bektaşîler ise, Arnavutça yayınlar yanı sıra İngilizce yayınlar da çıkarmışlar. Bu itibarla 20. yüzyılda bile – yani Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanından sonra dahi – gerek yazılı edebî metinlerde gerek merasimlerde çokdilliliğin korunduğunu dikkate sunmak gerekir (bkz. 4.2.2.1.).

3.1. Dönemlendirme

Arnavutça Bektaşî eserleri kanaatimize göre 19. yüzyıldan itibaren takip edilebilir. Daha önce yazılmış eserleri Bektaşî edebiyatının bir parçası görebilecek kadar yeterince delil yoktur, bir

8 Arnavut yazarların, Osmanlı döneminde hazırladıkları çeşitli eserlerin hangi dil(ler)de kaleme alınacağı ile ilgili tercihleri belirleyen unsurlar hakkında çeşitli görüşler belirtilmiştir. Burada bu tartışmalar ile ilgili bir değerlendirme yapılmayacak. Fakat görüşümüzün, mevcut dil tercihlerinin ve çeşitli eserlerdeki uygulamaların sadece Arnavut topraklarındaki gelişmelere değil; olgunun, ortaya çıkma nedenleri açısından tekdüze bir bakışın yeterli olmadığını, yayılışı açısından ise çok daha geniş bir alanı kapsayan bir bölgeyi dikkate alarak değerlendirilmesi gerekmektedir, bununla ilgili kapsamlı bir değerlendirme için mesela bkz. Leezenberg (2016); Kim ve Bashkin (2021). Dil tercihleri bazen yazı tercihleri ile sıkı bir şekilde ilişkilendirilebilir; bu süreç kapsamında Arnavut okur-yazarların, özellikle de aydınların hem etkilenen hem aracı hem de etkileyici unsurlar olarak görülebileceğini dikkate almak gerekebilir, bkz. Trix (1997; 1999); Dibra (2022, s. 397-399).

9 Her iki ülkenin hem Bektaşî zümreleri hem Bektaşî tekkeleri bulunmaktadır, örn. bkz. (Hasluck, 1916, s. 104-105). Ayrıca, Bulgaristan'da Arnavut olan Baba Kamber <Baba Kamber Sadıku> tarafından Rusçuk'ta takriben 1920'de kurulmuş bir Bektaşî tekkesi de olmuştur. Daha önce günümüz Arnavutluk'un güneyinde bulunan Kiçok mevkiinde bir tekke (≈ 1890'da) kurmuş olan Baba Kamber, tekkenin Balkan Savaşları sırasında Yunan işgalci silah kuvvetleri tarafından yıkılmasından sonra, Rusçuk'a birkaç dervişle beraber intikal etmiş ve mezkûr tekkeyi kurmuştur (Elsie, 2019, s. 202-203). Fakat bilgimiz dahilinde Bulgaristan'da örgütlenmiş Arnavut bir Bektaşî topluluğunun mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Aynı şekilde, bu tekkeyle bir şekilde irtibatla bulunarak basım faaliyetlerinden bahsetmek, bu makalenin yazarının mevcut bilgisiyle mümkün değildir.

Romanya'da Arnavutlar tarafından yayımlanmış eserlerle ilgili bkz. Skendo (1927, s. 89-96).

10 Bunun bir örneği Ahmed Sırrı Baba'nın ilk başta Arapça ve Türkçe olarak sonraki baskılarda ise sadece Arapça olarak yayımlanmış *er-Risâletü'l-Ahmediyye fî Târîhî'l-Çarîkatu'l-'Aliyyetu'l-Bektaşîyye* eseridir, bkz. de Jong (2000); Çift (2013).

değerlendirme için bkz. Dibra (2024a, s. 103-118).¹¹

Bilgimiz dâhilinde –ve belirlediğimiz kriterleri dikkate alarak– en erken tarihli Arnavutça kitap Dalip Frashëri tarafından kaleme alınmış eserdir (bkz. 4.1.1.1.).

Aşağıda ekseriyetle künyesini vereceğimiz kitapları kronolojik olarak **a. 19. yüzyılda hazırlanmış kitaplar**, **b. 20. yüzyılda** ve **c. 21. yüzyılda hazırlanmış kitaplar** şeklinde tasnif edebiliriz. Fakat başka tasnifler önermek de mümkün olabilir, mesela: **i. Osmanlı dönemi [1912'ye kadar]**; **ii. Arnavutluk'un bağımsızlığından sonra 1944'e kadarki dönem [1913-1944]**; **iii. 1945-1990 yılları arasındaki dönem**; **iv. 1991'den günümüze kadarki dönem**. Buna göre: **[i.]**, **[a.]**'nin tamamını ve **[b.]**'nin ilk yıllarını kapsar; **[ii.]**, **[iii.]** ve **[iv.]**'ün ilk on yılı **[b.]**'ye; **[iv.]**'ün geri kalan kısmı ise **[c.]**'ye tekabül eder. Çok basit ve ilamı malum etmek olarak görülebilen bu son eşleştirme aslında dönemlendirmenin sorunlu olabileceğini ve dönemlerin özelliklerinden farkında olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamak için yapılır. Dönemlendirmeye ayrıca matbaanın yaygınlaşması ve yazma metinler geleneğine galip gelmesi gibi bir süreç de dahil edilebilir. Bu çalışmada, dönemlendirme yüzyıllara göre ve Arnavutluk'un geçirdiği dönemlerin bazı önemli özelliklerini vurgulamaya çalışarak yapılacaktır.

3.2. İçerik

Kitaplar genel itibarıyla dinî içerikli olsalar da edebî, dinî hususlarda kılavuzluk eden ve araştırma mahiyeti (ya da ansiklopedik bilgiler içeren) eserler şeklinde tasnif edilebilir. Fakat bir kısmı burada çizdiğimiz tematik "sınırları" aşan metinler olarak görmek gerekiyor. Çünkü bir eser hem araştırma metni mahiyeti hem edebî hem de dinî metin mahiyeti taşıyabilir. Tabii ki, kitapların içeriğini dikkate alarak daha ayrıntılı ya da farklı bir sınıflandırma yapmak da mümkün olabilir.

3.3. Yayın evleri ~ yayıncılık

İlk dönemlerde müstakil Bektaşi yayınevlerinden bahsetmek mümkün değildir. Neşriyat faaliyetleri hem konjonktüre hem maddi ve teknik imkanlara bağlı olarak ilk başta Arnavutça metinleri basabilecek matbaalar ve yayıncılar tarafından yapılmıştır.

İlk Bektaşi yayıncı kurumları, bilgimiz dahilinde, 1990'lı yıllarda kurulmuş ve *Kryegjyshata Botërore Bektashiane*'ye bağlı olarak *Urtësia*, *Komuniteti Bektashian Shqiptar* ve *Kryegjyshata Botërore Bektashiane* isimleri altında faaliyetleri sürdürmektedir. Kurumsal yayınev(ler)i dışında, *Kryegjyshata Botërore Bektashiane*'nin desteği ve teşvikiyle hazırlanmış eserler başka yayınevleri tarafından da yayımlanmıştır.

3.4. Künye ve ek bilgilerle ilgili bir not

Basılmış kitapların künyesi Gjinaj, Bezhani ve Çuni (2004) tarafından kullanılan formatı dikkate alınmıştır. Gjinaj, Bezhani ve Çuni kütüphanecilik esasları kapsamında bazı kitapların içindekilerini de sunmuştur; burada bu bilgilere yer verilmemiştir. Yalnız çok önemli saydığımız bazı eserler hakkında içeriği ile ilgili bilgiler eklenmiştir. Mahiyeti ile ilgili daha net bir fikrin oluşması için, bazı eserlerin sayfa numaraları da eklenmiştir.¹²

Yazma halinde olan eserler hakkında ise daha fazla bilgi verilmiştir. Bu yazmalar genellikle araştırmacıların dikkatinden bile uzak kalmış ve hakkında araştırma yapılmamış ya da yapıldığı halde henüz yayımlanmamış olan eserlerdir. Bahsettiğimiz yazmaların bir kısmını bizzat görme fırsatımız olmuştur, fakat bazısına ulaşma imkânımız olmamıştır. Bu durum yazma eserle ilgili bilgi verirken belirtilmiştir.

¹¹ Arnavutça Bektaşi edebiyatının 19. yüzyılda ortaya çıkmış olduğu ile ilgili görüş, bilgimiz dahilinde, Myderrizi tarafından belirlenmiştir (1955b, s. 131). Bununla beraber, kanaatimizce Myderrizi'nin görüşü tamamen doğru değildir, çünkü ona göre Arnavutça Bektaşi edebiyatı 19. yüzyılın ilk on yıllarında ortaya çıkıp aynı yüzyılda sonunda bitmiştir. Bizim görüşümüze göre Arnavutça Bektaşi edebiyatı ortaya çıkışından itibaren günümüze kadar devam edegelmiştir ve halen yayım faaliyetleri açısından en bereketli dönemini yaşıyordu.

¹² Gjinaj, Bezhani ve Çuni'de (2004) bütün eserlerin sayfa numarası bilgisi verilmiştir.

3.5. Bibliyografyayı oluşturma ana kriterleri

Bir kitabı listemize dâhil etmemizin en önemli iki kriteri Bektaşilikle ilgili olması ve Bektaşi kişiler ya da kurumlarca yayımlanmış olması şeklinde belirlenmiş. Fakat Bektaşi olmayan kişi ve kurumlarca yayımlanmış ve akademik tartışmaların seyrini takip edebilmek açısından önemli gördüğümüz bazı eserleri tanıtmak gerekli olduğunu düşünerek ikinci kriteri uymayan birkaç Bektaşilik / Bektaşilerle ilgili birkaç eseri de dahil ettik (bkz. 4.2.4.).

Başka bir mesele bir kitabın yayımlanma sebebi sayılabilir. Bazı eserler ilk başta Bektaşi eserleri olarak neşredilmesini kabul edebiliriz. Fakat daha sonra hazırlanmış yeni baskıların bir kısmı Bektaşi yayınları kapsamında değil; 'genel' ya da 'klasik' edebî eserler olarak düşünülmüştür (mesela, Naim Frashëri'nin burada zikredilen eserlerin hepsinin bu tarz yeni baskıları da mevcuttur). Bu durumlarda eserin yayımcısı ve yayımlandığı şehir (ülke) dikkate alındı.¹³ Bu kriter 1944'ten sonra hazırlanmış baskılar için dikkate alındı.

Tasavvufu ilgili olan bazı eserler de bariz bir şekilde dar anlamda Bektaşilikle alakalı olmadığından ve aslında onların başka tarikatlarla ilişkilendirilmesi daha doğru olduğundan burada zikredilmemiştir. Diğer yandan, her iki grup eserlerden örneklerin Gjinaj, Bezhani ve Çuni'nin (2004) bibliyografya çalışmasında bulunduğunu dikkate sunmak gerekir.¹⁴

Arnavutluk dışında, Kosova, Kuzey Makedonya ve başka ülkelerde Bektaşilerin hazırladığı Arnavutça kitaplar hakkında fazla bilgimiz yoktur. Bu nedenle burada künyeler ağırlıklı olarak Arnavutluk'ta yayımlanmış eserlere aittir.

Son olarak, konumuzla ilgili eksiksiz bir kitap bibliyografyasının oluşturması açısından bir güçlüğe dikkat çekmek isteriz. Yayımlanan eserlerin çoğu Arnavutluk Milli Kütüphanesi'nin endeksine dahil edilmişse de endekslenen eserler de bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebi, yapılan yayının nüshalarının Milli Kütüphaneye gönderilmemesi sayılmalı. Bu gruba giren kitaplar Gjinaj, Bezhani ve Çuni'nin (2004) çalışmasında yer almıyor; biz onların bibliyografyalarına dahil edilmemiş fakat elimizde bulunan az sayıda eseri listeye kazandırdık. Fakat haberdar olmadığımız ya da bu çalışmayı hazırlarken dikkatimizden kaçmış eserlerin olduğundan farkında olduğumuzu belirtmek gerekiyor. İleride yapılacak çalışmalarda bu eserlerle ilgili bilgilerin de yer alacağını ümit ediyoruz.

4. Kitaplar

Kitaplar kaleme alınma veya yayımlanma tarihine göre sıralanmıştır. Bazı eserler gerek çoğalma gerek coğrafi yaygınlık bakımından bir seri oluştururlar. Böyle bir seriyi oluşturmuş eserlerin başına Arnavutça *Hadikatü's-su'eda*'nın ismini zikretmek gerekiyor (bkz. 4.1.1.1, 4.2.1.1.1, 4.2.2.2.1 ve not: 44). *Hadikatü's-su'eda* kısmen ya da tamamen birkaç defa Türkçeden Arnavutçaya çevrilmiştir/aktarılmıştır. Kısmî çeviri Muharrem matemi sırasında okunan eserin Kerbela olayının anlatıldığı kısımları içermektedir (Myderrizi, 1955b, s. 135-136). Söz konusu kısımlar Arnavut Bektaşi muhitlerinde dolaşmış ve kullanılmış çeşitli cönk ve mecmualarda da yer almaktadır. Türkçeden Arnavutçaya çeviri faaliyetini tetiklemiş sebeplerin en önemlisi Türkçe *Hadikatü's-su'eda*'nin anlaşılmasındadır.¹⁵ Fakat bunun yanında, Clayer çeviri dili Arnavutçanın tercih edilmiş varyantlarının da belirleyici olduğuna dikkat çekmiştir (1990, s. 91), ayrıca bkz. Elsie (2019, s. 327 not: 74).

4.1. 19. yüzyılda hazırlanmış eserler

Bu dönemde Arnavutça kitaplar olarak hazırlanmış eserlerin sayısı çok azdır. Fakat aynı zamanda, bu dönem en önemli Arnavutça Bektaşi eserlerinin hazırlanmasına tanık olmuştur. 'Kitap' olarak değerlendirdiğimiz eserler dışında, çok sayıda cönk ve mecmuada Arnavutça şiirler kaleme alan Bektaşi yazarların şiirleri yer alır.

¹³ Mevcut durumumuzda bütün kitapların içeriğine ve özsözlerine başvurmak mümkün olmamıştır.

¹⁴ Onların çalışmasında takip edilmiş yol için bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004, s. I-XI).

¹⁵ Bu hususla ilgili Myderrizi'ye (1955b, s. 136) bkz.; hem Myderrizi'deki bilgilerden hem başka kaynaklardan da istifade ederek Clayer (1990, s. 90-91) ve daha sonra Elsie (2019, s. 327 not: 74) tarafından da değerlendirilmeler yapılmış.

Eserlerin önemli bir kısmı yazma şeklinde hazırlanmış ve çoğaltılmıştır. Yazma eserlerin yanı sıra, yüzyılın son çeyreğinde matbu eserler de hazırlanmaya başlamıştır. Yazma metinler genellikle günümüz Arnavutluk'unda bulunan bölgelerde hazırlanırken matbu eserler başka bölgelerde, Arnavutluk –ve hatta Osmanlı– topraklarının dışında bulunan şehirlerde basılmıştır. Bükreş bu faaliyetin önemli bir merkezi olarak zikredilebilir. 19. yüzyılda yayımlanmış matbu eserlerin hepsi Naim Frashëri (1846–1900) tarafından kaleme alınmıştır (aşağıda bkz.).

4.1.1. Yazma eserler

4.1.1.1. Dalip ~ Talib Frashëri'nin *Hadikatü's-su'eda'sı* [≈ 1842]

Arnavutça *Hadikatü's-su'eda* ilk defa Përmetli bir Bektaşî olan ve Hicretî mahlasını kullanan Dalip ~ Talib¹⁶ Frashëri tarafından kaleme alınmıştır. Elyazması şeklinde telif edilip çoğaltılmıştır. Bu eser Fuzuli'nin *Hadikatü's-su'eda'sına* dayanarak kaleme alınmıştır¹⁷; fakat Fuzuli'nin eserinin kelimesi kelimesine bir çeviriden ibaret olmayıp Arnavutça metin Dalip Frashëri tarafından yapılan eklemelerle genişletilmiş bir metindir. Ayrıca, Fuzuli'nin eseri ekseriyeti mensur bölümlerden küçük bir kısmı ise manzum parçalardan oluşurken Arnavutça metin neredeyse tamamen manzum bir eserdir.¹⁸

Diğer yandan, Arnavutça eserinin formatının değiştiğini dikkate ve tek bir varyantta kaleme alınmadığını dikkate sunmak gerekmektedir. Bu değişiklik hem sayfa düzeni hem içerik açısından söz konusudur. Bazı varyantlarda, Dalip Frashëri'nin eseri neredeyse tamamen Arnavutça olarak kaleme alınmışsa da bazı Türkçe kısımlar da içerir ki bunlar Fuzuli'nin metnindeki manzum parçalardan ibarettir. Yani, Dalip Frashëri metnin mensur kısmını Arnavutçaya aktarmış, manzumelerini ise kopyalamıştır (Dibra, 2021, s. 100-101; Dibra, 2021, s. 3/11). Bundan dolayı, Arnavutça *Hadikatü's-su'eda* iki dilli, hatta Arapça şekliyle dâhil edilmiş kısımlarıyla beraber üçdilli bir eser olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber, bütün yazmaların içeriğini karşılaştıran henüz bir çalışma henüz mevcut değildir (fakat bkz. not: 23).

Telif metninin bitirilmesiyle ilgili iki farklı tarih verilmiştir: M. Frashëri'nin aktardığına göre H 1235 (1820) yılında (Skëndo, 1927, s. 295), Myderrizi'nin kullandığı ketebeğe göre ise 21 Rabi'u'l-ahir 1258 [1842] tarihinde bitirilmiştir (1955b, s. 136). Myderrizi, Dalip Frashëri tarafından yapılan eserin tam tercümesinden önce Ergiri'deki Zall Tekkesi'nde yapılmış kısmî bir tercüme de zikreder ki ona göre tam tercümeden birkaç on yıl evvel yapılmış olmalıdır. Bu bilgiyi dikkate alarak, M. Frashëri ve Myderrizi tarafından aktarılmış iki tarih arasındaki farkın büyük ihtimalle, ilk tarihin *Hadikatü's-su'eda'sının* kısmî tercümesine, ikinci tarihin ise tam tercümesine denk geldiğini kabul etmek gerekebilir. Dolayısıyla, Dalip Frashëri'nin Arnavutça *Hadikatü's-su'eda'sının* bitiş tarihi 21 Rabi'u'l-ahir 1258 olmalıdır.¹⁹ Diğer yandan, Arnavutluk Milli Kütüphanesi'nde mevcut eserin bir kopyasında künye bilgilerinde, metnin istinsah tarihi 29 Şevval 1255 şeklindedir.²⁰ [Sayfanın ortasındaki bilgiler bizim ulaşabildiğimiz dijital nüshada eksik verilmiş, çünkü sayfanın üst kenarındaki satırlar dışarıda bırakılmıştır. Bu yüzden künyedeki bilgileri tereddütsüz teyit etmek mümkün olmadı]. Fakat aynı sayfanın kenarında yer alan nottaki bilgiler şu şekildedir: <şâhib ve mâlik Premedi kaçâsı | Padilone kıaryesi Sa'îd Hoca | bu Ar[na]budca Hâdîka-i sü'edâ-i | taħrîr olundu, fi 25 C sene 76 [= 20 Aralık 1859]>. Eserin telif tarihinin doğru tespiti bir yandan çözülmesi gereken filolojik bir mesele olarak diğer yandan da hem Türkçeden Arnavutçaya çeviri faaliyetleri hem Arnavutça uzun epik şiirinin yazılı metinler şeklinde gelişmeye başlaması açısından bir dönüm noktası oluşturduğunu düşündüğümüzden ehemmiyetlidir.

16 Arnavutça ve başka dillerde hazırlanmış eserlerde yazarın ismi genellikle *Dalip* şeklinde yazılır, buna mukabil Baba Rexhebi'nin kitabının [*Misticizma...*] ilk baskısında (1970) *Talib* şekli kullanılır. İsmi orijinal şekli *Talib* olmasına rağmen, Arnavutçada daha çok kullanılan şekil *Dalip*'tir. Bunu dikkate alarak olmuş olmalı ki, *Misticizma*'nın sonraki baskılarında *Talib* yerine *Dalip* şekli tercih edilmiştir, bkz. (Rexhebi, 1995, s. 293 vs.); – fakat eserin İngilizce çevirilerinden ikincisinde *Ṭalib* şekli kullanılmıştır (Rexhebi, 2016, s. 398 vs.); ilk çeviride ise, çevirinin kısmî olduğundan, Dalip Frashëri'nin ismi metinde yer almıyor. Biz burada Arnavutçadaki yaygın kullanımı dikkate alarak *Dalip* şeklini tercih ettik.

17 Arnavutça *Hadikatü's-su'eda* ilk defa Lumo Skëndo mahlası ile yazmış olan Midhat Frashëri tarafından tanıtılmıştır (Skëndo, 1927, s. 295-299).

18 Arnavutça eserin yapı ve ihtiva ile ilgili özelliğine ilk defa Myderrizi (1955b, s. 135) dikkat çekmiştir.

19 M. Frashëri'nin verdiği tarihin yanlış olma hususuna Shuteriqi de dikkat çekmiştir (1976, s. 226).

20 Yazmanın güncel katalog kodu Drs.1.F.4'tür.

Eserin hacmiyle ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Myderrizi, metnin 732 sayfadan oluştuğunu kaydeder (1955b, s. 135); makalesinden anlaşıldığı kadarıyla bu mümtaz araştırmacı eserin telif kopyasından ya da telif kopyasına dayanarak istinsah edilmiş bir kopyasından bahsetmektedir. Myderrizi'nin zikrettiği kopyayı görme fırsatımız olmadığından bir karşılaştırma yapma imkânımız olmamıştır. Görebildiğimiz metinlerin çoğu çok sonradan istinsah edilerek hazırlanmıştır. Tek erken sayılabilecek kopya Arnavutluk Milli Kütüphanesi'nin [H. 1255 veya 1276 tarihli] yazmasıdır. Bu yazmada *H.*'nin metni 350 sayfa kapsar.

Bu yazmalar dışında, elimizde üç yazma daha vardır. Arnavutluk Devlet Arşivi'nde bulunan bu üç yazmanın kısa künye bilgileri şu şekildedir:

Birinci yazmada eserin metni numaralandırılmış 350 sayfadan oluşur; muharriri Göricevi el-hacc Muhammed Nuri; tarihi 15 Safer 1305 [= 2 Kasım 1884].

İkinci yazmadaki eserin metni 682 numaralandırılmış sayfadan oluşur; muharriri Göricevi el-hacc Muhammed Nuri (birinci yazmanın da müstensihidir); tarihi 10 Ağustos 1326 ve 16 Şaban 1328 [= 23 Ağustos 1910]. Yazmaya ilave edilmiş bir sayfada Turan Tekkesi'nin postnişini Haydar Baba'nın²¹ bazı notları yer alır (Haydar Baba, postnişin olarak bir yazı kaleme alırken bile *derviş* Haydar olarak imza atmış). Bu notlara dayanarak yazmanın –bir süreliğine– Görice yakınlarında bulunan Turan Tekkesi'nin kütüphanesinde muhafaza edilip okunduğunu söylemek mümkündür.

Üçüncü yazma 460 numaralandırılmış sayfadan oluşur, *Hadikatü's-su'eda*'nın metni 459. sayfada biter; muharriri <Ali Murtaza bin Muhammed Lutfi Leskovikli>; tarihi 27 Zilkade [sene yok] ve 17 Mayıs 1928 olarak verilmiştir. Yazmanın numarası olmayan ve muhtemelen daha sonra ilave edilmiş son sayfasında ise Arapça olarak Bekara suresinin son iki ayeti, Nahl suresinin 90. ayeti ve Ahzab suresinin 56. ayeti yazılmıştır.

Burada özelliklerinden bahsetmek halen imkanımızın dışında olsa da Arnavutça *Hadikatü's-su'eda*'nın elimizde bulunmayan fakat arşivlerde mevcut başka yazmalarından haberdarız. Bütün bu yazmaların hazırlandıkları bağlamlar ve aralarındaki ilişkileri hakkında aydınlatacak araştırmaların yapılabilmesi Bektaşî metinlerin dolaşımı, kullanımı ve etkisi ile ilgili bilgi sahibi olmamız ve Arnavut Müslümanlar arasında gelişmiş okuma-yazma alışkanlıkları hakkında da yeni bilgilere ulaşmamız mümkün olacaktır.²²

Arnavutça *Hadikatü's-su'eda* hakkında söylenebilecek en önemli şeylerden biri, çok hacimli bir eser olmasına rağmen 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında kısmen ya da tamamen birçok defa istinsah edilmiştir.

Görme imkânı bulduğumuz yazmalara dayanarak, eserin sayfa formatında (ya da düzeninde) bir değişiklik gözlemlenebilir. Gördüğümüz en eski yazmada ve de 20. yüzyılda istinsah edilmiş başka bir yazma metin iki sütün halindeyken başka yazmalarda karma (bir satırda dört, iki ya da tek mısra yer alabilir) ve süslü görüntüye de imkân veren bir sayfa düzeni tercih edilmiştir.²³

4.1.1.2. Shahin [Şahin] Frashëri'nin *Muhtarname*'si [≈ 1868]

Arnavutça *Muhtarname* Shahin Frashëri tarafından hazırlanmıştır. Elyazması bir eserdir. Yazarı Dalip Frashëri'nin biraderidir. *Hadika*'ya nazaran daha çok az kopyaları mevcut. Menşei ile ilgili yazarların bir kısmı eseri, aynı ismi taşıyan Türkçe bir eserin çevirisi olarak değerlendirir. Başka bir görüşe göre ise Arnavutça metin, aslı Farsça olan esere dayanarak, fakat Türkçe çevirisinden de istifade ederek kaleme alınmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla Arnavutça eserin kaynağı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Kanaatimizce Arnavutça eserin kaynağı, Dervîş Mâhfî tarafından 17. yüzyılın

21 Turan Tekkesi ve Haydar Baba ile ilgili bkz. Elsie (2019, s. 237-238).

22 Arnavut Bektaşîler arasında okuma yazma kültürü hakkında bir değerlendirme Dibra (Dibra, 2021, s. 73-78) tarafından yapılmıştır.

23 Arnavutça *Hadika* ve *Muhtarname* (bkz. 4.1.1.2) ile ilgili çok önemli araştırmalar Osman Myderrizi (1891-1973) tarafından yapılmıştır, fakat, ne yazık ki, henüz yayımlanmış değildir. Bu çalışmalar dönemin Arnavut Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün akademik mensupları tarafından, durumların çoğunda bilginin kaynağını ve Myderrizi'nin ismini zikretmeden kullanılmıştır. Çeşitli yayınlarda yer alan bilgilerin kaynağı aslına bu çalışmalardır. Myderrizi'nin bu çalışmasına bakma fırsatımız olmadığından içeriği hakkında bahsetmek imkanımız yoktur.

ortasında Farsça bir esere dayanarak Türkçe olarak hazırlanmış Dervîş Mâhfi'nin *Muhtâr-nâme*'sidir (Dibra, 2024b, s. 59 not: 25).²⁴ Eserin 1868 yılında bitirilmiş olduğu kabul edilir.²⁵ Metnin hacmi olarak *Hadika*'nın üçte biri kadardır.

Arnavutça *Muhtarname* de birkaç defa çoğaltılmıştır. Fakat bilgi sahibi olduğumuz fazla kopya yoktur. Bir tanesi Arnavutluk Millî Kütüphanesi'nde bulunur; istinsah yılı 1908 (bkz. 4.2.1.1.).

4.1.2. Matbu eserler

4.1.2.1. *Mësime* [Dersler] – Naim Frashëri [1894]

[1894, Bükreş, 58 sayfa (+ 2 sayfa düzeltemeler)]²⁶

Arnavut Milli Uyanış hareketinin fikir öncülerinden sayılan Naim Frashëri çok velut bir yazar ve önemli sayıda Arnavutça eserlerin müellifidir.²⁷ Bir bakıma, onun eserlerin hepsini Bektaşî eserleri olarak tanımlamak mümkün olabilir; nitekim, böyle bir tercih Gjinaj, Bezhani ve Çuni (2004) tarafından hazırlanmış bibliyografya çalışmasında görülebilir.²⁸ Biz ise daha seçici davranıp burada doğrudan Bektaşîlikle ilgili ya da dinî içerikli olarak değerlendirdiğimiz eserleri dikkate aldık. Fakat tercihimizin çok isabetli olamayabileceğini dikkate sunmak da gerekmektedir. Çünkü bir bakıma, dinî anlayışı N. Frashëri'nin bütün eserlerinde görmek ya da sezmek mümkün olabilir. Her ne kadar Arnavut Ulusal Uyanışın sözcüsü olarak değerlendirilmişse de N. Frashëri'nin Bektaşî bir şair ve yazar olarak kimliği belki o kadar baskın olmuştur. Bununla beraber, Baba Rexheb kitabında, başka Arnavut Bektaşî şahsiyetler ilgili yaptığı gibi, N. Frashëri hakkında müstakil bir başlık hazırlamamıştır.²⁹ Fakat onun eserlerinden *Qebelaja*'nın tekkelerde okunduğunu zikretmiştir (Rexhebi, 1970, s. 207).

Mësime N. Frashëri'nin dinî anlayışını ve insanların adabıyla ilgili görüşlerini açıkladığı en önemli eserlerindedir. Bükreş'te 1894 yılında basılmış 60 sayfalık eser bir derleme olarak hazırlanmıştır. İçerdiği metinlerin (eserlerin) başlıkları şu şekildedir: *Zot' i Madh e i Vërtetë* [Ulu ve Hak Tanrı], *Urtësija* [Bilgelik], *Ligj' e Përjetshme e Shqipëtarëve* [Arnavutların Ebedî Yasası], *Thelb' i Kuranit* [Kur'an'ın Özü]. Bu derlemeden sadece *Thelb' i Kuranit* dinî içerikli bir eser olarak değerlendirilmiştir, örneğin bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004, s. 8). Kanaatimizce sadece *Thelb' i Kuranit* değil, derlemenin tamamı dinî bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu eseri, Naim Frashëri'nin daha sonra basılmış olan diğer eserleriyle beraber okumak yazarın anlayışı hakkında bir fikir edindirmek bakımından çok önemlidir. Bu eserlerin ihtivasına bakıldığı zaman, dönemin başka yazarlarında³⁰ da yer alan tutum ya da görüşleri görmek mümkündür. Mesela, N. Frashëri'nin eserinde karşılaşılan bir konu *tenasühtür*, ki başka kaynaklarda görülen bir meseledir.

4.1.2.1.1. *Thelb' i Kuranit* [Kur'an'ın Özü] – Naim Frashëri [1894]

18 sayfadan oluşan *Thelb' i Kuranit*, *Kur'an-ı Kerim*'in sistematik bir çevirisi değil. Aslında *Kur'an*'ın malzemesini kullanarak Arnavutça bir metin oluşturma çalışmasıdır. Kitabın isminden de anlaşıldığı üzere, Naim Frashëri kendi anlayışına göre *Kur'an*'ın özünü teşkil eden bir derleme hazırlamıştır.³¹ Giriş kısmındaki meal/uyarlama metnine ait olmayan kısa bir manzume hariç, mensur bir eserdir.

²⁴ Dervîş Mahfi'nin *Muhtâr-nâme*'si için bkz. Duman (2020).

²⁵ Bu tarih birkaç kaynakta belirtmiş (Shuteriqi (1976, s. 227); Elsie (1992, s. 301) gibi), fakat bu kaynakların yazarları metnin aslıyla çalışabilmiş kişiler değiller.

²⁶ (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004)'e eserin tamamı değil sadece *Thelb' i Kuranit* kısmı dahil edilmiştir.

²⁷ Hakkında bilgi veren Türkçe kaynaklardan Aruçi'ye (1996) bkz.

²⁸ Bu husus hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Fakat en ilgi çekici kaynaklarından biri Kokalari'nin üniversite tezi olarak hazırladığı İtalyanca çalışmadır; biz tezin aslına ulaşamadık, Arnavutça çevirisine bakabildik (Kokalari, 2009).

²⁹ Fakat Baba Rexheb'in kitabında Baba Ali Tomori (kitapları için burada özellikle 4.2.2.3'teki bilgilere bkz.) tarafından yazılmış ve Naim Frashëri'yi en meşhur Arnavut Bektaşî şairleri arasında zikreden 'Vjershëtorët Bektashinj' [Bektaşî şairleri] adlı şiiri de dahil edilmiştir (Rexhebi, 1970, s. 372).

³⁰ Burada özellikle Türkçe eserler kaleme alan yazarlardan bahsetmek gerekiyor. Önermek istediğimiz yazarlardan biri Rıza Tefvik'tir.

³¹ Bu esere ilgili bir değerlendirme için bkz. (Hysa, Naim Frashëri si një përkthyes i një varianti të Kur'anit, 2000); (Sinani, 2023).

Eserin pek alışıldık olmayan yapısına rağmen, dualar ve vecizeler şeklinde verilen kısımların *Kur'an*'ın hangi suresine dayanarak aktarıldığını tespit edilmesi zor değildir.

4.1.2.2. *Luletë e verësë* [Bahar çiçekleri] – Naim Frashëri [1890]

[İlk baskı:1890, Bükreş, 32, mazum]³²

Luletë e verësë [Bahar çiçekleri] çeşitli araştırmalarda dinî duygularla kaleme alınmış bir eser olarak değerlendirilmemekte ve bu eserin şiirleri genel itibariyle romantik Arnavut edebiyatının numuneleri şeklinde sunulmaktadır; fakat Baba Rexheb bu eserin mısralarını İbn-i Arabî'nin *vahdet-i vucûd*'unu ifade eden ya da Niyazî-i Mısırî'nin şiir üslubunu ve anlayışını anımsatan veya Bektaşiliğin özünü anlatan numuneler olarak değerlendirmiştir (Rexhebi, 1970, s. 76, 101, 135).³³ N. Frashëri'nin Biz *Luletë e verësë* eserini Bektaşi bir eser olarak değerlendirdik. Eserin içinde, Mevlana gibi klasik İslam edebiyatının ulu şahsiyetlerinin şiirlerinden doğrudan etkilendiğini gösteren çok güzel şiir örnekleri de yer alır (mesela *Fyelli* [Ney] şiirinde bu tesir çok barizdir), mesela bkz. Rexhebi (1970, s. 88-89). Bu eser de N. Frashëri'nin birkaç defa basılmış eserlerindedir. Yeni basımlarının önemli bir kısmı Komünist dönemi Arnavutluk'unda yapılmıştır.

4.1.2.3. *Fletore Bektashijet* [Bektaşi Defteri] – Naim Frashëri [1896]

[İlk baskı: 1896, Bükreş, 32 sayfa, mensur]

Naim Frashëri'nin Bektaşilik ile ilgili en önemli eseri sayılır. N. Frashëri'nin anlayışına göre Bektaşiliğin esaslarını anlatan bir eserdir. Birkaç defa tekrar basılmıştır. Bu eserde Bektaşilik Arnavutların millî bir dini mertebesine çıkarılır. Fakat aynı zamanda, Frashëri'ye göre Bektaşilik, inanç ve ırka bakılmaksızın bütün insanları kucaklayıcıdır [mesela bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004); (Elsie, 2019, s. 149 ve 329 not: 112)].

4.1.2.4. *Qerbelaja* [Kerbela] – Naim Frashëri [1898]

[İlk baskı: 1898, Bükreş, 352 sayfa, manzum]

Hz. Hüseyin ve takipçilerinin Kerbela'da şehadeti ekseninde kurulan anlatı şeklinde kaleme alınmış *Qerbelaja* farklı perspektiflerden değerlendirilmiştir.³⁴ Bir görüşe göre, N. Frashëri eserinde 'Kerbela söylemi' [Duijzings "Kerbela myth" şeklinde ifade eder] Osmanlı hükümrancılığını karşı savaşın bir ilham kaynağı olarak kullanılmıştır (Duijzings, 2001, s. 157vd.). Başka bir görüşe göre ise, Fuzulî'nin *Hadikatü's-Sü'eda*'sı daha sonra Arnavutça çevirilerinden esinlenerek Bektaşi anlayışının ruhuyla kaleme alınmış bir eserdir. Baba Rexheb, N. Frashëri'nin *Qerbelaja*'sının yayımlasından sonra, tekkelerde Dalip Frashëri'nin çevirisinin yerine okunmaya başladığını yazmaktadır (Rexhebi, 1970, s. 207).

Bu eser de birkaç defa basılmıştır.

4.2. 20. yüzyılda hazırlanmış eserler

Bu yüzyılda Arnavutça olarak kaleme alınan eserlerin çoğalması bariz bir şekilde görülebilir. Matbu eserlerin sayısı yazma şeklinde hazırlanan eserlerin sayısını geçmektedir. Fakat günümüzde matbu metinlerle ilgili bilgimize karşın yazma olarak kaleme alınmış metinlerle ilgili bilgimiz sınırlı sayılır. Bu yüzden yazma metinlerle ilgili son sözü söylemek henüz yeterince bilgimiz yoktur.

³² Eser (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004)'e dahil edilmemiştir.

³³ *Luletë e verësë* gibi eserleri dinî ulamdan soyutlama güdüsü bazen ilginç örnekler ortaya çıkarmıştır: Baba Rexheb'in alıntıladığımız eserinin ilk İngilizce çevirisinde Arnavut şaire gönderme ve şiirinden verilmiş örnek tamamen kaldırılmıştır (Rexhebi, 1984, s. 76); mevcut kısım eserin ikinci İngilizce çevirisinde yer alır (Rexhebi, 2016, s. 77). Fakat bu örnek ilk çevirinin eksiklerinden sadece biri ve bizim burada ima ettiğimiz gibi kasıtlı bir şekilde yapılmamış da olabilir. Baba Rexheb'in eserinin birinci İngilizce çevirisindeki eksiklerinden ikinci çeviri yapan H. Abiva çevirisinin giriş kısmında dikkat çekmiştir (Rexhebi, 2016, s. ix).

³⁴ Bu görüşlerin bir kısmı için mesela bkz. (Koliqi, 1954, s. 33-42); (Fortino, 1995); (Fortino, 2000); (Duijzings, 2001b).

20. yüzyılda kaleme alınmış metinlerin çoğu süreli yayınlarda yayımlanmış yazılardan oluşur.³⁵ Bu yazılar dönemin Arnavut Bektaşilerinin çeşitli meselelerine değinen önemli vesikalardır. Kitap şeklinde hazırlanmış eserler ise ilk başta nispeten azdır. Bunların bir kısmı 19. yüzyılda istinsah edilmiş ya da yayımlanmış eserlerin tekrar istinsah edilmesiyle ya da basılmasıyla ortaya çıkan kopyalarıdır. Diğer yandan, yeni eserler de hazırlanmıştır. Yeni eserlerin bir kısmı çeviri, bir kısmı ise telif eserlerdir.

4.2.1. 1912'ye kadar [1900-1912]

20. yüzyılın ilk yılları Arnavutluk'un bağımsızlığına kadarki dönemi kapsar. Bu yıllarda hazırlanmış kitaplar genellikle önceki yüzyılda kaleme alınmış eserlerin yeni istinsahları ya da baskılarıdır. İlk baskıları Bükreş'te çıkmış Bektaşi eserlerinin bu dönemde yapılan yeniden neşri Sofya, Selanik ve Korça'da yapılmıştır.

4.2.1.1. Yazma eserler

4.2.1.1.1. *Hadikatü's-sü'eda* (bkz. 4.1.1.1)

Hadikatü's-sü'eda, yazar Dalip Frashëri, istinsah tarihi 10 Ağustos 1326 ve 16 Şaban 1328 [= 23 Ağustos 1910]; müstensih Göricevi el-hacc Muhammed Nuri.

Hadikatü's-sü'eda, Dalip Frashëri, tarih ve müstensih bilgisi mevcut değil [kütüphane künyesine göre 1900 sonrasına ait]. Yazma Arnavutluk Millî Kütüphanesi'nde [Drs.1.D.12 koduyla] bulunur. Yazma eserin tamamını içermez; 112 sayfalık olup muhtemelen birkaç ciltten oluşan bir derlemenin parçasıdır [defter no. 4].

4.2.1.1.2. *Muhtarname* (bkz. 4.1.1.2)

Muhtarname, yazar Shahin Frashëri, iki cilt, tarih ve müstensih bilgisi mevcut değil [kütüphane künyesine göre 1908'de istinsah edilmiştir]. Yazma Arnavutluk Millî Kütüphanesi'nde [Drs.1.D.13 ve Drs.1.D.14 koduyla] bulunur. Yazmalar eserin tamamını içermez; birinci defter ve ikinci defter 156'şar sayfalık olup dört ciltten oluşan bir derlemenin parçası olmalıdır [derlemenin 2 ve 3 no'lu defterleri]. Künyelerinde belirtilmemişse de Arnavutluk Millî Kütüphanesi'ndeki yazmaların hatt-ı destine göre *Muhtarname* ve *Hadikatü's-sü'eda* çok kuvvetli bir ihtimalle aynı kişi tarafından istinsah edilmiş olmalıdır. Buna göre, Arnavutluk Millî Kütüphanesi'ndeki *Hadikatü's-sü'eda*'nın istinsah tarihi de 1908 olmalıdır. [- Diğer yandan, bu tarihin doğruluğunu teyit etmek mevcut durumda imkanımızın dışındadır.]

4.2.1.2. Matbu eserler

Naim Frashëri'nin eserlerinin yeni baskılarından ibarettir. Kitapların künyeleri:

4.2.1.2.1. *Lulet e verësë* (bkz. 4.1.2.2)

1909: Frashëri, Naim. *Lulet e verësë*, prej Naim Be Frashërit [2. basım]. Selanik: Shtypëshkronja dhe librarija "Mbrothësija" Kristo Luarasi, 1909, 64 s.

4.2.1.2.2. *Fletore e Bektashijet* (bkz. 4.1.2.3)

1908: Frashëri, Naim. *Fletore e Bektashijet*, prej Naim Bej Frashërit [2. basım]. Sofje: Shtypëshkronja "Mbrothësija" Kristo P. Luarasi, 1908, 32 s.

1910: Frashëri, Naim. *Fletore e Bektashijet*, prej Naim Bej Frashërit [3. basım]. Selanik: Shtyp. dhe librarija "Mbrothësija" Kristo Luarasi, 1910, 32 s.

1912: Frashëri, Naim. *Fletore e Bektashijet*, prej Naim Be Frashërit [4. basım]. Korça: Shtypur në shtypëshkronja "Korça" Mihal S. Xoxe, 1912, 17 s.

³⁵ Bu dönemin yayınları ile ilgili bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004).

4.2.2. 1913-1944 arası dönem

Bu dönemde hazırlanmış eserler neredeyse tamamen matbudur. Diğer yandan, yazma eserlerin üretiminin nüshalarından takip edebilmesi fazla mümkün değildir. Bunun en önemli sebeplerinden kanaatimizce yazma eserlerin bir şekilde (bazen arşiv ve kütüphanelerde yanlış künyelerle kaydedilebilerek bile) kaybolması ya da tamamen yok olmasıdır. Diğer yandan, bu dönemde yazma eserlerin istinsahı ya da telifi hakkında fazla bilgi sahibi değiliz.

Matbu eserlerin bir kısmı önceki dönemlerde yayımlanmış kitapların yeni baskılarından ibaret, bir kısmı ise yeni telif ya da Arnavutçaya tercüme eserlerdir. Bu dönem kitaplarda işlenen konuların çeşitliliği açısından çok verimli olup hazırlanmış metinler sadece edebî değil aynı zamanda Bektaşılık ile ilgili bilimsellik iddiasıyla kaleme alınmış metinlerdir. Diğer yandan, dönemin güncel konuları hakkında değerlendirmeler ve tartışmalar ise daha çok süreli yayınlarda yapılmıştır.³⁶

Bu dönemde, aynı zamanda yayın yerleri açısından bazı değişiklikler görülebilir; yayın merkezlerinin coğrafyasına ABD de dahil olacaktır. Diğer yandan, Bükreş, Sofya gibi merkezler, oradaki Arnavut matbaalarının faaliyetlerine son vermelerinden ya da başka yerlere geçerek devam etmelerinden dolayı, artık faal değildirler. Bazı yeni yayın yerleri süreklilik açısından sabitlik arz eder, bazılarında sadece bir yayının gerçekleştirildiğini görebiliriz. Bu durum söz konusu yerlerde yerleşmiş bir Arnavut Bektaşi cemiyetinin bulunup bulunmamasına da bağlı olmalıdır.

4.2.2.1. Dilin kullanımı ile ilgili bir not

Bu dönemin yayınlarına bakıldığında müstakil bir Arnavut Bektaşi profilinin (ya da kimliğinin) oluşturulması yönünde ciddi çabaların sarf edildiğini gözlemlemek mümkündür. Bu yönde atılmış adımların belki en önemlisi Arnavutça metinlerin üretimine daha fazla önem verilmesidir. Tabii ki, bu durum Arnavutluk'un bağımsızlığından sonra gelişmiş süreçlerle de alakalıdır. Bunlardan biri, Arnavutçanın kullanımının matbu eserlerde çok daha belirgin olmasıdır. Hatta, bilgimiz dahilinde, Arnavutluk'ta matbu eserlerde Arnavutça dışında başka bir dil kullanılmamıştır. Halbuki, Arnavut Bektaşi muhitlerinde yazma olarak hazırlanmış ve dolaşmış metinler durumların çoğunda en az ikidilli olup içerdikleri Arnavutça kısımlar ya da metinler içeriğinin sadece bir kısmını oluşturmaktaydı. Bir yandan çeşitli tekke ve zaviyelerin gibi kurum kütüphaneleri, diğer yandan da şahsi kütüphanelerden edinilen bilgiler bu durumu doğrular niteliktedir.³⁷

Bektaşilerin bu dönemde dille ilgili resmî olarak tutumunu yansıtan önemli bir belge/kanıt, kanaatimizce, 1930'da düzenlenmiş *Rregullore e Bektashinje Shqiptarë*'nin [Arnavut Bektaşileri Tüzüğü] 3. maddesidir: "*Gjuha zyrtare dhe fetare e sekti është shqipja.*" [Tarikatın resmî ve dinî dili Arnavutçadır.].³⁸ Tarikatın 1950'de düzenlenmiş tüzüğünde/statüsünde [*Statuti i Komunitetit Bektashian Shqiptar*] ise 3. (dil ile ilgili) madde şu şekilde değiştirilmiştir: "*Gjuha zyrtare e Komunitetit bektashian është gjuha Shqipe por, për shërbime fetare, mund të përdoren edhe gjuhë të huaja.*" [Cemaatin resmî dili Arnavutçadır. Fakat dinî merasimlerde yabancı diller de kullanılabilir.].³⁹

4.2.2.2. Yazma eserler

Bilgimiz dahilinde, *Hadikatü's-sü'eda*'nın yazma bir nüshası olarak istinsah edilmiş bir metin dışında, yazma olarak hazırlanmış başka bir eseri zikretmek mümkün değildir.

4.2.2.2.1. *Hadikatü's-sü'eda* (bkz. 4.1.1.1)

Hadikatü's-su'eda, yazar Dalip Frashëri, istinsah tarihi 27 Zilkade [sene yok] ve 17 Mayıs 1928; muharriri Ali Murtaza bin Muhammed Lutfi Leskovikli.

36 Bu yazıların künyeleri için bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004).

37 Çokdillilik ile ilgili bir değerlendirme için ayrıca bkz. Dibra (2021, s. 40-66).

38 Söz konusu tüzüğün aslına ulaşma imkânımız olmamıştır; Kaliçani tarafından (1999, s. 190) yayımlanan metin kullanılmıştır. Arnavut Bektaşilerinin tüzükleri ile ilgili bkz. Popovic (1995, s. 310-311 özellikle).

39 Popovic tarafından aktarılmış metin kullanılmıştır (1995, s. 314).

4.2.2.3. Matbu eserler

4.2.2.3.1. 1913

Frashëri, Naim. *Lulet e verësë*. [3. basım]. Sofje: Shtypëshkronja shqipe "Mbrothësija" Kristo Luarasi, 1913.

4.2.2.3.2. 1919

Frashëri, Naim. *Mësime*. [yeni basım]. Worcester, Mass., 1919. (bkz. 4.1.2.1.)

4.2.2.3.3. 1921

Frashëri, Naim. *Fletore e Bektashijet*. [5. basım]. Korçë: Shtypëshkronja Dhori Koti, 1921.

Tomori, Ali [Varfë Ali Prishta]. *Bektashinjt e Shqipëries* [Arnavutluk Bektaşileri]. Korçë: Shtypëtorja & Libraria "Korça" Dhori Koti, 1921. – Kitap iki kısımdan oluşuyor. Birinci kısımda Bektaşiliğin genel ve Arnavutluk'taki tarihi hakkında bilgiler; ikinci kısımda ise nefesler yer alıyor, bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004, s. 38).

4.2.2.3.4. 1922

Frashëri, Naim. *Qerbelaja*. [yeni basım]. Korçë: Shtyp & Libraria Dhori Koti, 1922. (bkz. 4.1.2.4.)

4.2.2.3.5. 1923

Mamaqi, Nazif O. *Valët e Vjosës* [Vyosa'nın dalgaları]. Tiranë: Shqypshkronja "Tirana", 1923. – Şiir kitabı, bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004, s. 43).

4.2.2.3.6. 1924

Këshilla dhe porosi të këshillit atnuer bektashian [Bektaşî Babalar Konseyinden öğüt ve tavsiyeler]. Korçë: Shqyp. dhe Libr. "Dhori Koti", 1924. - 10 s.

Statuti i Komunitetit Bektashian Shqiptar [Arnavut Bektaşî Cemaati Tüzüğü]. Vlorë: Shtypshkronja "Vlora", 1924. - 20 s.

Tomori, Ali [Atë Ali Tomori]. *Thelbi qëllimit: Udha e shpëtimit* [Amacın özü: Selamet yolu]. Korçë: Shqyp. "Dhori Koti", 1947.

4.2.2.3.7. 1925

Bitincka, Dervish Feim Hamdi. *Histori e Teqes së Melçanit* [Melçan Tekkesi'nin tarihi]. Korçë: Shqyp. dhe Librari "Dhori Koti", 1925.

4.2.2.3.8. 1927

Tomori, Ali [At Ali Tyrabiu] (derleyen ve tercüme eden). *Literatura e Bektashivet a vjersha të përkthyerë prej shkrimtarëve bektashinj të vjetër* [Bektaşî edebiyatı yahut kadim Bektaşî yazarlarının şiirlerinden çeviriler]. Tiranë: Shtypshkronja "Mbrothësija" Kristo P. Luarasi, 1927.

4.2.2.3.9. 1928

Tomori, Ali [Atë Ali Tyrabiu] (tercüme eden). *"Mersija" apo ceremonia e shënjtë e bektashivet kur shënjtërohet ashyreja* ['Mersiye' yahut aşurenin takdisi münasebetiyle Bektaşîlerin kutsal merasimi]. Tiranë: Shtypur në shtyp. "Mbrothësija" Kristo P. Luarasi, 1928.

4.2.2.3.10. 1929

Tomori, Ali [Atë Ali Tyrabiu]. *Historija e përgjithshme e bektashinjet: Shkruar ne pjesa*

spirituale dhe dokumentale [Bektaşilerin genel tarihi: Maneviyat ve vesikalar bölümleri şeklinde yazılmıştır]. Tiranë: Shtyp. "Mbrothësija" Kristo P. Luarasi, 1929. – Bektaşiliğin tarihi ile ilgili bilimsel bilimsel mahiyeti olan ilk Arnavutça eser sayılabilir.

4.2.2.3.11. 1930

Frashëri, Naim. *Qerbelaja* [yeni basım]. Korçë: Shtyp. et Libraria Dhori Koti [tarih yok]. Gjinaj vd.'ne göre 1930'da basılmış olabilir (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004, s. 73).

Regullore e bektashinjet shqiptarë [Arnavut Bektaşileri Tüzüğü]. Korçë: Shtypëshkronja e "Gazetës së Korçës", 1930. – 18 s.

4.2.2.3.12. 1933

Shëmbërdhënji, Meleq [hazırlayan Dervish Riza]. *Besimi dhe atdheu* [İman ve vatan]. Korçë: Prindërit e Leskovikut. 1933. – şiir kitabı.

4.2.2.3.13. 1934

Tomori, Ali. *Nefeze dhe gazele bektashiane* [Bektaşi nefes ve gazelleri]. Tiranë: Shtypëshkronja Kristo P. Luarasi, 1934. – şiir kitabı.

Tomori, Ali (derleyen ve tercüme eden). *Xhevher ose "Mendime dhe aforizma bektashinsh të vjetër* [Cevher yahut "eski Bektaşilerden düşünce ve sözler"]. Tiranë: Shtyp. "Mbrothësija" Kristo P. Luarasi, 1934.

4.2.2.3.14. 1936

Regullore e bektashinjet shqiptarë [Arnavut Bektaşileri Tüzüğü]. Tiranë: Shtypshkronja "Dielli", 1936. – 21 s.

4.2.2.3.15. 1939

Dylgjeri, Tahsin (tercüme eden). *Dy trandafilat e bukur. Ngjarjet dëshpëruese të Qerbelas* [iki güzel gül. Kербela'nın elim olayları]. Durrës: Litho-Tipografia "Stamles", 1939

4.2.2.3.16. 1942

Frashëri, Naim. *Mësime*. [yeni basım]. Tiranë: Shtyp. "Luarasi", 1942.

4.2.2.3.17. 1943

Kolonja (Kozeli), Bektash. *Kopështi i shpirtit: Flakë e zembrës është drita e Bektashisë – vjersha personale* [Gönül bahçesi: Bektaşiliğin nuru kalbin alevidir – kişisel şiirler]. Tiranë: Shtypshkronja "Gutenberg", 1943.

4.2.3. 1945-1990 arası dönem

Arnavutluk'taki dinî müesseseler ve faaliyetler açısından 1944'ün sonundan itibaren kurulmuş siyasi ve kültürel konjonktürün etkileri son derece önemli olacaktır. Aslında II. Dünya Savaşından hemen sonra başlayan, fakat 1976'dan itibaren kamusal hayatın her alanını işgal ederek çok daha fazla gözle görülen bir yoğunluk ve katılığa ulaşan ve resmî bir hüviyet kazanan geleneksel dinlere karşı savaş diğer alanlara olduğu gibi yayın faaliyetlerine karşı da son derece olumsuz bir etki yaratacağı, bir değerlendirme için bkz. Dani (2023).

Arnavutça kitap olarak hazırlanmış eserler özelinde ise en önemli etkilerinden biri yayın faaliyetlerinin tekrar Arnavutluk dışına çıktığını söylemek gerekir. Yayınlar özellikle Arnavutluk'ta komünist rejimin kurulmasından sonra düşman olarak belirlenen ve ülkeden uzaklaşmak durumunda olan kişilerin teşebbüsleriyle gerçekleşmiştir. Bu sefer de yayın yerleri haritasına İtalya gibi yeni

ülkeler eklenmiştir. Arnavutluk'ta yayımlananlar kitap ve kitapçıklar tüzük ya da takvim metinleri şeklinde olacaktır; 1965'ten sonra (– 1990'a kadar) ise din lehine yayınlar hazırlanmayacaktır.

Bu dönemde yayımlanmış bazı eserler daha önce yayımlanmış kitapların yeni baskılarından ibarettir. Fakat bu eserleri yeniden yayımlayan olanlar birçok durumda eserleri 'Bektaşî eseri' olarak değil, daha ziyade Arnavut edebiyatının klasikleri olarak görmüşlerdir. Bu gruba özellikle Naim Frashëri'nin (bazen külliyat şeklinde yayımlanan) eserlerini dahil etmek gerekiyor. Dolayısıyla, yeni yayınları her zaman Bektaşîler tarafından yayımlanan eserler olarak değerlendirmemek daha doğru olacaktır. Bununla birlikte, bu eserlerin yayımlanma amacı ile ilgili kesin bilgimiz olmadığından bir eseri listemize dahil edip etmeme konusunda kesin bir kriter belirlemekten çok tahminde bulunarak hareket etmek durumunda kaldığımızı ifade etmek gerekiyor. Fakat, kanaatimizce, bu dönemde, örneğin, Priştine'deki 'Rilindja' gibi bazı meşhur Arnavut yayınevleri tarafından N. Frashëri'nin eserlerinin yayımlanmasını Bektaşîlikle bir alakası olmayan yayın faaliyeti olarak görmek kanaatimizce daha doğrudur. Maalesef bu dönemde Arnavutluk dışında Balkanlarda (dönemin Yugoslavya'sında yer alan Kosova, Makedonya ve Karadağ'da⁴⁰) hazırlanmış Arnavutça Bektaşî eserlerden bilgimiz yoktur.

4.2.3.1. 1945

Statuti i Komunitetit Bektashian Shqiptar [Arnavut Bektaşî Cemiyeti Tüzüğü]. Tiranë, [s.n.], 1945. – 10 s. (Teksir baskı)⁴¹

4.2.3.2. 1950

Statuti i Komunitetit Bektashian Shqiptar [Arnavut Bektaşî Cemiyeti Tüzüğü]. Durrës, [s.n.], 1950. – 30 s.

4.2.3.3. 1951

Regullorja e Përgjithëshme e Administrimit të Mbrendshëm të Komunitetit Bektashian Shqiptar [Arnavut Bektaşî Cemiyeti İç Genel Tüzüğü]. Elbasan, [s.n.], 1951. – 25 f.

4.2.3.4. 1953

Kalendari 1953 Komuniteti Bektashian [Takvim 1953 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1953. – 43 s.

Kleri i besimeve të ndryshme të Shqipërisë në luftë për paqë [Arnavutluk'un farklı inançlarının Din Adamları Barış için mücadele ediyor]. Tiranë: Botim i Përbashkët i Komuniteteve fetare të Shqipërisë, 1953.

4.2.3.5. 1954

Kalendari 1954 Komuniteti Bektashian [Takvim 1954 Bektaşî Cemaati]. Korçë: Brigada e II-të S, 1954. – 42 s.

Kalendari 1955 Komuniteti Bektashian [Takvim 1955 Bektaşî Cemaati]. Tiranë, [s.n.], 1954. – 51 s.

4.2.3.6. 1957

Kalendari 1957 Komuniteti Bektashian [Takvim 1957 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1957. – 40 s.

4.2.3.7. 1958

Kalendari 1958 Komuniteti Bektashian [Takvim 1958 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1958. – 40 s.

40 Karadağ'da Bektaşîliğin varlığı hakkında bilgimiz yoktur. Bu konu ile ilgili araştırmalara rastlanmamıştır.

41 Gjinaj vd. (2004, s. 135) 1945'te hazırlanmış bu tüzük metnini de kaynakça çalışmalarına dahil etmişler.

Lindja e të madhit Ali Q.V. dhe ceremonia përkujtimore e Imam Hysejnit [Ulu Ali'nin (K.S.) doğumu ve İmam Hüseyin'i anma merasimi]. Tiranë: Botim i KOMunitetit Bektashian, 1958. – 52 s.

4.2.3.8. 1959

Kalendari i vitit 1959: Komuniteti Bektashian [1959 Yılı Takvimi: Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1959. – 76 s.

4.2.3.9. 1960

Kalendari 1960 Komuniteti Bektashian [Takvim 1960 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1960. – 61 s.

4.2.3.10. 1961

Kalendari 1961 Komuniteti Bektashian [Takvim 1961 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1961. – 61 s.

4.2.3.11. 1962

Kalendari 1962 Komuniteti Bektashian [Takvim 1962 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1962. – 74 s.

4.2.3.12. 1963

Kalendari 1963 Komuniteti Bektashian [Takvim 1963 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1963. – 55 s.

4.2.3.13. 1964

Kalendari 1964 Komuniteti Bektashian [Takvim 1964 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1964. – 55 s.

Kallajxhi, Xhevat. *Bektashizmi dhe Teqeja Shqiptare n'Amerikë*. New York: Waldon Press, 1964. – 75 s. [do të shtohet diçka mbi burimet e kësaj vepre..., si Zëri i Bektashizmës etj.]

4.2.3.14. 1965

Kalendari 1965 Komuniteti Bektashian [Takvim 1965 Bektaşî Cemaati]. [yer yok], [s.n.], 1965. – 55 s.

4.2.3.15. 1970

Baba Rexhebi. *Misticizma islame dhe bektashizma* [İslam tasavvufu ve Bektaşîlik]. New York, [s.n. / Waldon Press], 1970. – 389 s. – Bektaşîliğin ve diğer tarikatların tarihi ile ilgili Arnavutça yazılmış en önemli eser sayılabilir. Bu kitaba yer alan yazıların bir kısmı Arnavutça ve İngilizce olarak 1954-1955 yıllarında yayımlanmış *Zëri i Bektashizmës* [Bektaşîliğin Sesi] dergisinde yer almıştır.⁴²

4.2.3.16. 1972

Shëmbërdhënji, Meleq [hazırlayan Dervish Riza; yayımlayan Hysen Butka]. *Besimi dhe atdheu* [İman ve vatan]. [2. basım]. Roma: Stab. Sirte della G.P.E. s.r.l., 1972. – şiir kitabı

4.2.4. 1991'den günümüze kadar

1990 sonrası dönemi Arnavutluk'ta dinî faaliyetlerin – dolayısıyla dinî yayınlarının

⁴² Bkz. (Clayer, 1991), Türkçesi için (Clayer, 2004), Türkçe çeviride *Zëri i Bektashizmës* (Fransızca makalede *La voix du bektachisme*) olan dergisinin ismi yanlışlıkla *Bektaşî Yolu* şeklinde yer almaktadır.

hazırlanmasının da – yeniden başladığı dönemdir. Bektaşî tarikatının yayın faaliyetleri kapsamında kurumsal yayın evleri kurulmuş ve (çeşitli dergi ve gazetelerde çıkan yazı ve makalelerin yanı sıra) Bektaşîlerin ruhanî ve entelektüel ihyası için kitapların eserlerin yayımlanması başlamıştır.

Bu yayımlanmış eserlerin bir kısmı daha önce hazırlanmış eserlerin yeniden basımından ibaret iken yayınların bir kısmı Arnavutça olarak yazılmış telif eserlerden ya da Arnavutçaya çevirilmiş yabancı yazarların eserlerinden oluşmaktadır. Bektaşî araştırmalarının farklı bir düzeye ulaştığı bu dönemde Bektaşîlikle ilgili eserler, sadece Bektaşî olan yazarlarca ya da Kryegjyshata Botërore Bektashiane tarafından yayımlanan ya da desteklenenle sınırlı olmamış Bektaşî olmayan yazarlar ve Kryegjyshata'ya bir şekilde bağlı olmayan yayın faaliyetleri kapsamında hazırlanmış kitapları da kapsıyor – burada özellikle akademik olan eserlerden bahsetmek gerekiyor. Söz konusu eserlerin akademik kalitesi hakkında yorum yapılmamış sadece künyeleri ilave edilmiştir. Bu kısımda eserlerin isimleri Türkçeye çevrilmemiştir.

4.2.4.1. 1992

Kalendari bektashian: Komuniteti Bektashian. Tiranë [s.n.], 1992.

4.2.4.2. 1993

Rregullore e brendëshme e Komunitetit Bektashian. Tiranë [s.n.], 1993.

Statuti i Komunitetit Bektashian. Tiranë [s.n.], 1993.

4.2.4.3. 1995

Bektashi, Gjysh [Gjysh Bektashi]. *Udha e bektashizmit*. [şiiirler/nefesler]. (yayıncı: Skender Gjakova). Tiranë: [s.n.], 1995.

Rexhebi, Baba [Baba Rexhebi]. *Misticizma islame dhe bektashizma*. Tiranë: [s.n.], 1995.

Kalendari i vitit 1995: përmban vitin Hixhri 1415-1416, vitin Rumi 1410-1411, vitin Hixhri diellor 1373-1374. [Tiranë]: Komuniteti Bektashian Shqiptar, [1995].

4.2.4.4. 1996

Kalendari i vitit 1996: përmban vitin Hixhri 1416-1417, vitin Hixhri diellor 1374-1375. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, [1996].

Ebu Talib, Ali ibn. *Imam Aliu: shikim i shkurtër i jetës, veprës dhe mendimit të tij filozofik e fetar*. (çev. S. Ahmataj). Tiranë: Biblioteka e Bektashizmës, 1996.

Frashëri, Naim. *Qerbelaja*. [yeni basım]. Tetovë, [s.n.], 1996.⁴³

Kalendari i vitit 1996. [Tiranë, [s.n.], 1996].

Kalendari i vitit 1997. Tiranë, [s.n.], 1996.

Të katërmbëdhjetë njerëzit e mirë: Imam Ali Rizai (A), Imam Muhammed Xhevad (A), Imam Ali El-Hadi (A), Imam Hasan El-Askeri (A), Imam Muhammed El-Mehdi (A). (çev. M. Ahmeti). Tiranë : Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 1996.

Të katërmbëdhjetë njerëzit e mirë: Imam Zejnel Abidini, Imam Muhammed El-Bakir (A), Imam Xhafer Es-Sadik (A), Imam Musa El-Kodhim (A). (çev. M. Ahmeti). Tiranë : Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 1996.

4.2.4.5. 1997

Dedej, Qazim. *Fillimet e bektashizmit në Shqipëri dhe në Elbasan*. Elbasan: Shoqata Botuese "Egnatia", 1997.

⁴³ Bu baskı hakkında künye dışında bilgimiz yok, bkz. (Gjinaj, Bezhani, & Çuni, 2004, s. 283); müstakil bir eser olarak yayımlandığı için Bektaşî (ehl-i tarikat) yayını olarak değerlendirdik.

Hadikai Suada – Lulishte e shenjtorëve. (Kaliçani, Selim Rexhep [yay. haz.]). [yer yok], [s.n.], 1997.⁴⁴

Kaliçani, Selim R. *Histori e Baballarëve të Teqesë së Martaneshit.* Tiranë: [s.n.], 1997.

Vishko, Ali. *Harabati teqe e Tetovës dhe veprimtaria në të në periudhën e kaluar: monografi.* Tetovë: [s.n.], 1997.

4.2.4.6. 1998

Buci, Mevlud. *Udha e mirësisë: poezi.* Tiranë: Dardania, 1998.

Imam Ali (yay. haz. ve çev. Sokrat Ahmataj). *Mahjul [sic!] Balagha: thënie të zgjedhura.* Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, [s.d. 1998].

Zeço, Moikom. *Princerit e mistikës dhe bektashizmi shqiptar.* Tiranë: Medaur, 1998.

4.2.4.7. 1999

Ahmataj, Sokrat. *Bektashizmi nën smogun e një libri.* Tiranë: Urtësia, 1999.

Çuni, Nuri. *Tomor, o mal i bekuar.* Tiranë: [s.n.], 1999.

Kalendari i vitit 2000: përmban vitin Hixhri - Hënor 1420-1421, Vitin Hixhri diellor 1378-1379. Tiranë: Urtësia, 1999.

Kaliçani, Selim R. *Histori e bektashizmit si sekt mistik islam.* Tiranë: Koha, 1999.

Ylli, Bardhyl. *Dashuria e të vërtetit.* Tiranë: [s.n.], 1999.

4.2.4.8. 2000

Ahmataj, Kujtim. *Shenjt i mbi gur (Vilajetname): mistika dhe urtësia.* Tiranë: Urtësia, 2000.

Frashëri, Naim. *Fletorja e Bektashinjet* (yeni basim, yay. haz. I. Metani, N. Çuni). Durrës: Amfioni & Zeti, 2000.

Kalendari i vitit 2001 - hixhri 1421-1422. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2000.

Kaliçani, Selim R. *Dede Ahmeti i gjallë mes nesh.* [Tiranë]: [s.n.], 2000.

Kaliçani, Selim R. *Testamenti bektashian.* Fushë-Krujë: [s.n.], 2000.

Statuti i Komunitetit Bektashian: shqip & anglisht. Tiranë: [s.n.], 2000.

4.2.4.9. 2001

Ahmataj, Kujtim; Martini, Ilir (yay. haz.). *Kongresi i 7-të Botëror Bektashian: 23-24 shtator 2000, Tiranë.* Tiranë: Urtësia, 2001.

Guni, Bardhyl; Ahmataj, Kujtim (yay. haz.). *Kalendari i vitit 2002 - Hixhri 1422-1423.* Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2001.

44 Eser *Hadikatü's-sü'eda*'nin Arnavutça bir çevirisi olarak yayımlanmıştır. Eser Fushë-Krujë Shemimi Baba Tekesi'nin postnişini Baba Selim Rexhep Kaliçani tarafından yayıma hazırlanmıştır. Kaliçani'nin yazdığı önsözde çevirinin kimin tarafından yapılmış olduğu ile ilgili bilgi verilmemiş, sadece eserin (çevirinin) yayımından (1997'den) elli yıl önce yapıldığı not edilmiştir (bkz. s. 3). Bu çeviri, 19. yüzyılda Dalip Frashëri tarafından yapılmış çeviriden farklı olup büyük ihtimalle Fuzuli'nin eseriyle alakalı değildir. Çevirenin önsözünde (s. 10) Arnavutça kitabın Ebu Hanif'in *Maktel* [aslında Ebu Minhef'in, bu şahsiyet ve eseri ile ilgili bkz. (Başaran, 1994)], <Rezaudin Tausi>'nin *Mısrâ-i Tavusi* [İbn Tavus, bahsedilen eseri muhtemelen Kerbelâ hadisesini ele alan *el-Lehûf (el-Melhûf) 'alâ (fi) katlâ't-tufûf* olabilir, bkz. (Öz, 1999)] gibi tarihi eserlere ve özellikle Hüseyin Vaiz'in *Ravzatü's-şühedâ*'sına dayanarak hazırlandığı belirtilmiştir. Arnavutça eser Shefqet Bajo tarafından hazırlanmış olabilir. Tiran'da bulunan Qendra e Dokumentimit të Kulturës Islame'nin [İslam Kültürü Belgeleme Merkezi] kütüphanesinde Arnavutça eserin daktilo ile yazılmış bir nüshası muhafaza edilmektedir – daktiloya çekilmiş metni görme imkânı veren Merkezin sorumlusu sayın Saimir Ismaili Bey'e müteşekkirimiz. Bu kopyada kurşun kalemle Shefqet Bajo ismi yazılmıştır. Daktiloya çekilmiş nüshadan 1997 baskısında bulunan bazı hataları düzeltmek mümkündür. Shefqet Bajo başka Bektaşî klasikleri olarak bilinen eserlerin Arnavutçaya çevirisini yapmış bir şahsiyettir, dolayısıyla onun bu eseri de Arnavutçaya aktarmış olma ihtimali çok kuvvetlidir. Bu çeviri Arnavutça Bektaşî yayınları içerisinde en mühim ve dikkate değer eserlerdendir.

Izeti, Metin. *Tarikati bektashian*. Tetovë: [s.n.], 2001.

Llojdia, Gëzim. *Dielli lind, atje ku perëndon: udhëtim në Kryegjyshatën Botërore të Bektashizmit*. Vlorë: [s.n.], 2001.

Moikom, Zeqo. *Syri i tretë: Naim Frashëri dhe bektashizmi*. Tiranë: Medaur, 2001.

Xhelaj, Syrja. *Baba Rexhebi, ky shenjt*. Tiranë: Lumo Skëndo, 2001.

4.2.4.10. 2002

Ahmataj, Kujtim; Guni, Bardhyl (yay. haz.). *Kalendari i vitit 2003: 1423-1424 Hixhri*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2002.

Hanku, Lutfi. *Drita e shpirtit: Baba Fejzë Bulqiza*. Tiranë: Albpaper, 2002.

Shehu, Novruz Xh. *Tomorriada. Baba Aliu. Bektashinjtë*. Tiranë: Baça, 2002.

4.2.4.11. 2003

Ahmataj, Kujtim; Guni, Bardhyl (yay. haz.). *Kalendari i vitit 2004*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2003.

Udha bektashiane: Terxhumane që i takojnë një besimtari anëtar i rrugës së lartë e të drejtë bektashiane. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2003.

4.2.4.12. 2004

Ahmataj, Kujtim; Guni, Bardhyl (yay. haz.). *Kalendari i vitit 2005*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2004.

Dollma, Baki. *Historik i Sarisalltëk Babait e teqesë bektashiane të Dollmës dhe një historik i shkurtër i përhapjes së bektashizmit në Krujë*. Tiranë: Marin Barleti, 2004.

Gjinaj, Maksim; Bezhani, Petrit; Çuni, Nuri (düz.). *Bektashizmi në Shqipëri: bibliografi*. Tiranë: Albpaper, 2004.

Hysi, Shyqyri. *Mision bektashian (Teqja e Zallit): monografi*. Tiranë: Albpaper, 2004.

Siri, Ahmet [Ahmet Siri Baba]. *Mesazhi i shenjtë: në historinë e Tarikatit Bektashi të Egjiptit*. (çev. M. Çollaku). Tiranë: Mësonjëtorja, [2004].

4.2.4.13. 2005

Rilindje.. [album]: me rastin e 70-vjetorit të lindjes së kryeshenjtërisë së Tij Haxhi Dede Reshat Bardhi. Tiranë: [s.n.], 2005.

Veliu, Bektash [Bektash Veliu]: *Makâlât*. (Arapçadan çev. Esat Cosan; Arn. çev. ve yay. haz. Nezir Bata). Tiranë: Dajti 2000, 2005.

Veliu, Bektash [Bektash Veliu]: *Makalat*. (Arn.çev. ve notlar Metin Izeti). [Tiranë]: [s.n.]: [s.d. 2005].

4.2.4.14. 2006

Çeli, Mufit. *Baba Fetahu (Xhelaj)*. Gjirokastër: Argjiro, 2006.

Çuni, Nuri. *Teqeja e Frashërit, monument historie*. Tiranë: Albpaper, 2006.

Dervishi, Riza. *Internimi dhe jeta me klerikë*. Tiranë: Marin Barleti, 2006.

Hamzaj, Ruze. *Bektashizmi, drita e shpirtit tonë: poezi*. Tiranë: Albpaper, 2006.

Katroshi, Pëllumb (der.). *Gurgullima shpirti: këngë bektashiane*. Tiranë: Albpaper, 2006.

Rexhebi, Baba. *Mistiçizma islame dhe bektashizmi*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2006.

4.2.4.15. 2007

Karaj, Aqif. *Bulqiza teqe e lapidar*. Tiranë: Medaur, 2007.

Katroshi, Pëllumb; Qesja, Katriot; Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendar i vitit 2008*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2007.

4.2.4.16. 2008

Ahmataj, Kujtim. *Shenjtë këmbëzbathur*. Tiranë: Geer, 2008.

Birge, John Kingsley. *Urdhëri Bektashi i Dervishëve*. (çev. G. Taraj). Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2008.

Dervishi, Haxhi Baba Shaban. *Kopështi i Ehli Bejtut*. Tiranë: [s.n.], 2008.

Doja, Albert. *Bektashizmi në Shqipëri: histori politike e një lëvizjeje fetare*. (çev. Sh. Çuçka). Tiranë: AILS, 2008.

Haxhi Bektash Veliu. *Artikuj*. (Türkçeden çeviri: Türçe eseri yay. haz. Prof. Dr. Esad Xhoshan [Esad Coşan]; Arnavutça çev. ve notlar Mithat Hoxha). Shkup: Biblioteka Aruçi, 2008.

Qesja, Katriot; Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari bektashian 2009*. Tiranë: AITC, 2008.

Tomorri, Ali. *Bektashinjtë e Shqipërisë: nefeze, aforizma, poezi*. Tiranë: Urtësia, 2008.

4.2.4.17. 2009

Basha, Petrit. *Teqeja e Shëmbërdhenjit - vatër atdhetarie*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2009.

Kokalari, Musine. *Tezë diplome rreth letërsisë shqipe: Naim Frashëri (1846-1900)*. [N. Xh. Shehu, (yay. haz.)] *Vepra, Vol. 1* içinde [ss. 250-331], (çev. E. Kokalari). Tiranë: Geer, 2009.

4.2.4.18. 2010

Ahmataj, Kujtim. *Dede Ahmeti, shërbëtor i shërbëtorëve [album]*. Tiranë: [s.n.], [2010].

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari bektashian i vitit 2010*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2010.

Goxharaj, Hiqmet Z. *Dritë Bektashiane: teqja e Maricajt, baba Feimi dhe baba Iljazi: monografi*. Gjirokastër: Argjiro, 2010.

Koçiaj, Petrit. *Baba Saliu, Alizoti, "apostulli i flaktë i gjuhës shqipe": monografi*. Tiranë: [s.n.], 2010.

Mélikoff, Irène. *Pir Haxhi Bektash Veli*. (çev. S. Metani). Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2010.

4.2.4.19. 2011

Ahmataj, Kujtim (yay. haz.). *Loti i vrarë [album]*. Tiranë: Adel Co., 2011.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari fetar bektashian i vitit 2011*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2011.

Gjoni, Zenel. *Dy trëndafila bektashian nga Martaneshi: monografi kushtuar Haxhi Baba Selman Grrica (Martaneshi) & Hafuz Baba Hysen Mali (Rama)*. Tiranë: Geer, 2011.

Haxhi Bektash Veliu dhe Tefsiri i Fatihasë, vepra e humbur e gjetur në Angli. (yay. haz. H. Özcan; çev. E. Cami). Tiranë: Prizmi, [2011].

Shehu, Hysni D. *Historia e Teqes së Ballëm Sulltanit në Martanesh dhe Lugina e shenjtë e Ballesë*. Tiranë: Geer, 2011.

Shehu, Hysni D. *Krahina e paqes Kostenja bektashiane*. Tiranë: Geer, 2011.

Trix, Frances. *Udhëtimi sufist i Baba Rexhebit: për ata që ndjekin rrugën e Baba Rexhebit*. (çev. N. Lleshi). Prishtinë: Koha, 2011.

4.2.4.20. 2012

Bajo, Shefqet (manzum olarak hazırlayan). *Vilajet-name i Haxhi Bektash Veliut: i vjershëruar*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, [2012].

Bazaj, Tartar. *Shkoza dhe baba Arshi Bazaj*. Sarandë: Milosao, 2012.

Behesht, Abu Al-Fazl. *Simbolika e ashures*. (çev. L. Demolli). Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2012.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2012*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2012.

4.2.4.21. 2013

Ahmataj, Kujtim. *Kërko vetveten: një rrugëtim në fjalën e Dede Ahmetit*. Tiranë: Mediaprint, 2013.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2013*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2013.

Dervishi, Shaban. *Jeta dhe një zemër e lënduar*. Tiranë: Vllamasi, 2013.

Erqan nameja. (çev. D. Dajçi). Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2013.

Krasniqi, Memli. *Shoqëria Biblike Britanike për të huajt dhe bektashizmi (1814-1897)*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2013.

4.2.4.22. 2014

Anxhaku, Zenel. *Panteoni i artë*. Tiranë: Kumi, 2014.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2014*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2014.

Çuni, Nuri. *Tek Abaz Aliu*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2014.

Frashëri, Shahin (çev.). *Myhtar name* (manzum olarak uyarlayan Shefqet Bajo). Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2014.

4.2.4.23. 2015

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2015*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2015.

Xhelaj, Syrja. *Fati ynë prej drite*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2015.

4.2.4.24. 2016

Boriçi, Kujtim; Xhelaj, Syrja. *Baba Shefqet Gllava, martir i demokracisë*. Tiranë: Urtësia, 2016.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2016*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2016.

Qesja, Kastriot. *Ilahi dhe gazele bektashiane*. Tiranë: Kryegjyshata Botërore Bektashiane, 2016.

Rifat, Sejid Ahmet. *Pasqyra e qëllimeve, I*. (çev. F. Vokopola). Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2016.

Rifat, Sejid Ahmet. *Pasqyra e qëllimeve, II*. (çev. F. Vokopola). Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2016.

4.2.4.25. 2017

Cana, Xhezo. *Baba Ahmet Turani, "Nderi i Kombit"*. Tiranë: Edlora, 2017.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2017*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2017.

Xhelaj, Syrja; Boriçi, Kujtim. *Autorë të huaj për bektashizmin shqiptar*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2017.

4.2.4.26. 2018

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2018*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2018.

Mema, Bektash; Canaj, Xhezo. *Shkolla dhe klube në Vilajetin e Janinës: Teqeja e Koshtanit, vatër dijeje dhe atdhetarie*. Tiranë: Urtësia Bektashiane, 2018.

Zyka, Mynyr. *Baba Dero Doreza "I Miri i Zotit"*. Vlorë: Triptik, 2018.

4.2.4.27. 2019

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2019*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2019.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2020*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2019.

Çuni, Nuri. *Gjurmët e Dervish Iljazit : nga jeta dhe vepra e Iljaz Qafokut*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2019.

Imam Ali. *Hytbetyl-Bejan: (fjalime të qarta)*. (çev. Z. H. Bakiu). Tiranë: GLA, 2019.

Sadiku, Haxhi. *Djali-Engjëll, Dervish Ali Riza Koçaj*. Tiranë: GLA, 2019.

Xhelaj, Syrja. *Njëqind vjet pranë Zotit*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2019.

4.2.4.28. 2020

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2021*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2020.

Elsie, Robert. *Bektashinjtë shqiptarë: Historia dhe kultura e një rendi dervishësh në Ballkan*. (çev. G. Aliu). Prishtinë: Botime Artini, 2020.

Gaçë, Bardhosh. *Baba Sulo Krahësi: monografi*. Tiranë: Emal, 2020.

4.2.4.29. 2021

Boriçi, Kujtim; Çuni, Nuri. *Naim Frashëri, apostull dhe bilbil i shqiptarizms: dokumente, sesione shkencore, studime, ekspozita dhe aktivitete të ndryshme për "Viti i Naimit" 25 Maj 2020-25 Maj 2021*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2021.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendar 2022*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2021.

Çuni, Nuri; Boriçi, Kujtim. *Haxhi Dede Edmond Brahimaj: 10 vjet Kryegjysh Botëror i Bektashinjve (arkiva, kumtime, përshëndetje, vlerësime, kujtime)*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2021.

Doja, Albert. *Naim Frashëri midis bektashizmit dhe shqiptarizmit: projektet kombëtare dhe përsiatjet intelektuale fetare*. (çev. L. Hoxha). Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2021.

Jangulli, Bektash. *Gjurmë bektashiane në Dibër*. Tiranë: Studiograf AN, 2021.

Kallajxhi, Xhevat. *Bektashizmi dhe teqeja shqiptare n'Amerikë*. [yeni basim] Tiranë: Emal, 2021.

Merja, Ylli; Anxhaku, Zenel. *Male dhe maja të bektashizmit shqiptar*. Tiranë: Kumi, 2021.

Pashaj, Eliton. *Dëshmi e trishtë e një shenjtori: monografi kushtuar Baba Bektash Aliaj, Golimbas*. Tiranë: Studiograf AN, 2021.

Xhelaj, Syrja. *Baba Haxhi Saliaj në memorien e brezave: monografi*. Tiranë: Studiograf AN, 2021.

4.2.4.30. 2022

Ahmataj, Ahmet M. *Kajgusëz Sulltani*. Tiranë: Ilar, 2022.

Ahmataj, Ahmet M. *Kalorësi i Ehlibejtit*. Tiranë: Ilar, 2022.

Cana, Xhezo. *Sheh Beqiri dhe Zenel Shehu: figura me kontribut kombëtar*. Tiranë: Edlora, 2022.

Ceremonia përkujtimore e Imam Hysenit. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2022.

Çuni, Nuri (yay. haz.). *Kalendari 2023*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2022.

Limani, Shkëlzen. *Në malin e shpirtit të shqiptarëve*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2022.

Maden, Fahri. *Mbyllja e teqeve bektashiane (1826)*. (çev. N. Bata, F. Beqiri). Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2022.

Merja, Ylli; Anxhaku, Zenel. *Male dhe maja të bektashizmit shqiptar: universi naimjan: Baba Mondë në libra dhe për librat*. Tiranë: Kumi, 2022.

Sultan Nevruzit. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2022.

Xhelaj, Syrja. *Monument i dinjitetit bektashian: monografi historike për baba Hajdar Qëncka-Turani*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2022.

4.2.4.31. 2023

Baze, Kujtim. *Bektashizmi në Lushnje: përmbledhje*. Tiranë: Shpresa Print, 2023.

Çuni, Nuri; Dëra, Naim. *Bektashizmi në Tepelenë*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2023.

Ferro, Niko; Liko, Andrea. *Martir i lirisë dhe dinjitetit: Sheh Ibrahim Karbunara, idealisti i moskuptuar: monografi*. Tiranë: Shpresa Print, 2023.

Tomorri, Ali. *Për Bektashizmin: historia e bektashizmit shqiptar...* Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2023.

Xhelaj, Syrja. *Dyert e hapura të Mallakastrës*. Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2023.

4.2.4.32. 2024

Cana, Xhezo. *Baba Hasan Vasjari, prijës i teqesë Memaliaj*. Tiranë: Edlora, 2024

Stylos, Nikos. *Teqetë në Greqi: Epiri - Thesalia - Maqedonia Perëndimore*. (çev. I. Bobaj). Tiranë: Komuniteti Bektashian Shqiptar, 2024.

Kaynaklar / References

- Aruçi, M. (1996). Naîm Fraşiri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, ss. 195-197.
- Başaran, S. (1994). Ebû Mihnef. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, ss. 188-189.
- Birge, J. K. (1937). *The Bektashi Order of Dervishes*. Luzac & Co.
- Çift, S. (2013). *Son Bektaşî dedebabası Ahmed Sırrı Dede Baba. Ahmediyye Risâlesi ve Nefesler*. Revak Kitabevi.
- Clayer, N. (1990). *L'Albanie, pays des derviches: Les ordres mystiques musulmans en Albanie à l'époque post-ottomane (1912-1967)*. Otto Harrassowitz.
- Clayer, N. (1991). "La voix du bektachisme": une revue bektachie albanaise publiée aux États-Unis (1954-1955). *Anatolia Moderna = Yeni Anadolu*(2), 227-235.
- Clayer, N. (2004). Amerika Birleşik Devletleri'nde Yayımlanan Arnavut Bektaşılık Dergisi (1954-1955) Bektaşiliğin Yolu. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (32), 241-254.
- Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (H. Berktaş, Çev.) Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dani, D. (2023). *La sacralizzazione della politica nell'Albania comunista (1944-1991)*. Accademia University Press.
- de Jong, F. (2000). The Takîya of 'Abd Allâh al-Maghâwirî (Qayghusuz Sultân) in Cairo: A Historical Sketch and a Description of Arabic and Ottoman Turkish Materials Relative to the History of the Bektashi Takîya and Order Preserved at Leiden University Library. *Sufi Orders in Ottoman and Post-Ottoman Egypt and the Middle East: Collected Studies* (s. 39-54). The Isis Press.
- Dibra, F. (2020). The Albanian Lexicon of Evliya Çelebi's Seyahatname in the Context of Old Albanian. B. Demiraj (Dü.) içinde, *Altalbanische Schriftkultur – aus der Perspektive der historischen Lexikographie und der Philologie der Gegenwart – Akten der 6. deutsch-albanischen kulturwissenschaftlichen Tagung (27. September 2019, Buçimas bei Pogradec, Albanien)* (s. 269-314). Harrassowitz Verlag.
- Dibra, F. (2021). 19. Yüzyılda Arnavutluk'ta Kullanılmış Türkçe Üzerine Bir Dil İncelemesi: Güney Arnavutluk'ta Kaleme Alınmış Yunan Harfli Türkçe Bektaşî Cönkleri. (Tez No: 663190) [İstanbul Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi]. YÖK Tez Merkezi.
- Dibra, F. (2021). Rima e syrit, rima e veshit. Maj 30, 2021 tarihinde <https://peizazhe.com/2021/05/30/rima-e-syrit-rima-e-veshit/> adresinden alındı
- Dibra, F. (2022). *Sulejman Naibi dhe Divani i tij*. Universiteti i Shkodërs "Luigj Gurakuqi", Qendra e Studimeve Albanologjike - ACDA.
- Dibra, F. (2022). Yunan Harfli Arnavutça Bir Güfte Mecmuasında Bulunan Altı Yunan ve Arap Harfli Türkçe Güfte. F. Korkmaz (Dü.) içinde, *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 391-426). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Dibra, F. (2024a). Përtej aljamiados: tekstet shqipe letrare të traditës islame me alfabet grek. *Studime Filologjike 2022* (1-2), 89-128.
- Dibra, F. (2024b). Përtej aljamiados: tekstet shqipe letrare të traditës islame me alfabet grek: (vijon nga numri paraardhës). *Studime Filologjike 2022* (3-4), 51-86.
- Duijzings, G. (2001). *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*. Hurst & Company.
- Duijzings, G. (2001b). Naim Frasheri's Qerbelaja: Religion and Nationalism among the Albanians. *Religion and the Politics of Identity in Kosovo* (ss. 157-175). Hurst & Company.
- Duman, E. (2020). *Dervîş Mahfî Muhtâr-Nâme (inceleme-metin) (1a-31b. varaklar arası)*. (Tez No: 618798) [Kocaeli Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi]. YÖK Tez Merkezi.
- Elsie, R. (1992). Albanian literature in the Moslem tradition: Eighteenth and early nineteenth century Albanian writing in Arabic script. *Oriens*, 33, 287-306.

- Elsie, R. (1994). The Currents of Moslem and Bektash writing in Albania. *Albanian Catholic Bulletin / Buletini Katolik Shqiptar*, 15, 172-177.
- Elsie, R. (2019). *The Albanian Bektashi: History and Culture of a Dervish Order*. I.B. Tauris.
- Fortino, I. C. (1995). Struktura kulturore fetare në "Qerbela në" e Naim Frashërit. *Seminari XVII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (Përmbledhje e ligjëratave, referimeve, kumtesave dhe diskutimeve, Tiranë 16-31 gusht 1995)* (s. 633-644). Eurolindja.
- Fortino, I. C. (2000). Naim Frashëri: Kufij letrarë dhe pikëpamje krahasuese. *Studime Filologjike* (3-4), 24-39.
- Frashëri, N. (1894). *Mësime*.
- Gjinaj, M., & Bezhani, P. (2002). *Libra në gjuhën shqipe për islam: bibliografi*. Rumeli Türkleri Vakfı.
- Gjinaj, M., Bezhani, P., & Çuni, N. (2004). *Bektashizmi në Shqipëri: bibliografi*. Albpaper.
- Hasluck, F. W. (1916). Geographical Distribution of the Bektashi. *The Annual of the British School at Athens*, 21, 84-124.
- Hysa, M. (2000). Naim Frashëri si një përkthyes i një varianti të Kur'anit. *Alamiada shqiptare II: Studime dhe recensione* (s. 39-79). Logos-A.
- Hysa, M. (2000a). *Alamiada shqiptare I: Studime letrare*. Logos-A.
- Hysa, M. (2000b). *Alamiada shqiptare II: Studime dhe recensione*. Logos-A.
- Kaleshi, H. (1976). Roli i shqiptarëve në letërsitë orientale. *Seminari i kulturës shqiptare për të huaj 2 (Përmbledhje e ligjëratave të mbajtura në seminarin e vitit 1975)* (ss. 151-217). Fakulteti Filozifik i Prishtinës.
- Kaleshi, H. (2020). Letërsia shqipe Aljamiado. *Përpyekja*, 25 (36-37), 139-162.
- Kaleši, H. (1956). Prilog poznavanju arbanaske književnosti iz vremena Preporoda (arbanaska književnost na arapskom alfabetu). *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 1, 352-388.
- Kaleši, H. (1970). Albanska aljamiado književnost. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju 1966-67*, 16-17, 49-76.
- Kaliçani, B. S. (1999). *Histori e Bektashizmit si sekt mistik islam*. Shtëpia Botuese "Koha".
- Kim, S., & Bashkin, O. (2021). Revisiting Multilingualism in the Ottoman Empire. *Review of Middle East Studies*, 55 (1), 130-145.
- Kokalari, M. (2009). Tezë diplome rreth letërsisë shqipe: Naim Frashëri (1846-1900). M. Kokalari, & N. X. Shehu (Dü.) içinde, *Vepra, Vol. 1* (E. Kokalari, Çev., s. 250-331). Geer.
- Koliqi, E. (1954). Influenze Orientali sulla letteratura albanese. *Oriente Moderno*, 34 (1), 25-42.
- Krasniqi, N. (2017). *Zhvillimi i kulturës shqiptare me ndikime orientale prej shekullit XVIII deri në fillimet e Rilindjes Kombëtare*. Instituti Albanologjik.
- Leezenberg, M. (2016). The Vernacular Revolution: Reclaiming Early Modern Grammatical Traditions in the Ottoman Empire. *History of Humanities*, 1 (2), 251-275.
- Movako, M. (1999). Arnavutluk'ta Bektaşî Edebiyatı. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 6 (10), 51-60.
- Mufaku, M. (2009). *Lidhjet letrare shqiptare-arabe*. ACFOS.
- Myderrizi, O. (1955a). Letërsia shqipe me alfabetin arab. *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkenca Shoqërore*, (2), 148-155.
- Myderrizi, O. (1955b). Letërsia fetare e bektashive. *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkenca Shoqërore*, (3), 131-142.
- Norris, H. T. (1993). *Islam in the Balkans: religion and society between Europe and the Arab world*. University of South Carolina Press.

- Norris, H. T. (2006). *Popular Sufism in Eastern Europe: Sufi brotherhoods and the dialogue with Christianity and 'Heterodoxy'*. Routledge.
- Öz, M. (1999). İbn Tâvûs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 20, ss. 388-389.
- Pirraqu, M. (1978). Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë. *Dituria*, 1-2, 77-128.
- Pirraqu, M. (1980). Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë (II). *Gjurmime albanologjike - Seria e shkencave filologjike 1979*, 9, 203-236.
- Pirraqu, M. (1980). Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë (III). *Gjurmime albanologjike - Seria e shkencave filologjike 1980*, 10, 203-224.
- Popovic, A. (1995). À propos des status des Bektachis d'Albanie. A. Popovic, & G. Veinstein (Dü) içinde, *Bektachiyya: Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach* (s. 309-339). Éditions Isis.
- Rexheb, B. (1984). *The Mysticism of Islam and Bektashism*. (B. Pogoni, Çev.). [Dragotti].
- Rexhebi, B. (1970). *Misticizma Islame dhe Bektashizma*. Waldon Press.
- Rexhebi, B. (1995). *Misticizma islame dhe bektashizma* (2 b.).
- Rexhebi, B. (2016). *Islamic Mysticism and the Bektashi Path*. (H. Abiva, Çev.) Babagân Books.
- Rexhepagiq, J. (2003). *Dervishët dhe teqetë: në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet e tjera përreth* (Bot. 2 i plotësuar b.). (S. Riza, Çev.), Dukagjini.
- Rossi, E. (1942). Credenze ed usi dei Bektasci. *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 18, 60-80.
- Sabev, O. (2018). *Waiting for Müteferrika: Glimpses of Ottoman Print Culture*. Academic Studies Press.
- Salihu, H. (Dü.). (1987). *Poezia e bejtexhinjve*. Rilindja.
- Shuteriqi, D. S. (1976). *Shkrimet shqipe në vitet 1332-1850*. Akademia e Shkencave e RP Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
- Sinani, B. (2023, 11 13). The Qur'an, the nation, and the ideas of the enlightenment: A preliminary analyses of the 19th century Albanian translation of the Qur'an. Qu'est-ce que le Qur'an européen. <https://www.youtube.com/watch?v=9vdZXUf-uvl> adresinden alındı
- Skendo, L. (1927). Aktiviteti i shqipëtarëve në Rumani. *Diturija*, 2(3), 87-96.
- Skëndo, L. (1927). Disa dorëshkrime shqip me gërma tyrqishte. *Diturija*, 2(8), 288-299.
- Trix, F. (1993). *Spiritual discourse: Learning with an Islamic Master*. University of Pennsylvania Press.
- Trix, F. (1997). Alphabet conflict in the Balkans: Albanian and the Congress of Monastir. *International Journal of the Sociology of Language*, 128, 1-23.
- Trix, F. (1999). The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform. *International Journal of Middle East Studies*, 31(2), 255-272.
- Trix, F. (2009). *The Sufi Journey of Baba Rexheb*. University of Pennsylvania Press.